

B E L G E L E R

T Ü R K T A R İ H B E L G E L E R İ D E R G İ S İ

Cilt: XXVII

2006

Sayı: 31

KIBRIS GAYRİMÜSLİMLERİNİN İSTANBUL'DAN ADÂLET TALEBİ
(1750-1800)

NURİ ÇEVİKEL*

GİRİŞ

Osmanlı devlet anlayışında adalet kavramının yeri malumdur. Osmanlılar, devletin idari, mali, askeri, ticari, toplumsal ve adli yapılanmasında ve bu kurumların yüzyıllarca süren gelişiminde adalet anlayışına kendi ölçülerince sıkı sıkıya sadık kalmışlardır. Zirâ, Osmanlı devlet anlayışının bir parçası olan “*dâ'ire-i 'adliye*” kâidesine göre, reâyânın refahı, memleketin refahı, bu da, devletin bekası demektir¹.

On altıncı yüzyıldan başlayarak, zamanın getirdiği şartların baskısı altında söz konusu kurumlarda giderek artan bir şekilde adalet konusunda görülen sapmaların altı yüzyıl devam etmiş bir dünya devletinin güç kaybetmesinde ve sonunda yıkılmasında büyük etkisi olduğu da sabit bir hakikattir.

Osmanlı Devleti'nde belirtildiği gibi uzun yüzyıllar adalet olgusunun hâkim kılınmasında şüphesiz, tebaaya, haksızlığa uğradığı her konuda *hakkını arama* ve bu yolda kayıtsız şekilde *şikâyet hakkını kullanma* imkânının ve yollarının temin edilmesinin ve bununla da yetinilmeyip insanların müracaatlarına kulak verilmesinin ve onların mücadelelerinin ciddiye alınmasının büyük önemi olmuştur. Bu durumun en büyük göstergesi bu hak arama ve şikâyet hakkını kullanma meselesinin kurumsallaştırılmış olmasıdır. Halkın hak arama ve şikâyet etme hakkını kullanmalarının en önemli araçlarından birisi en alttan en yukarıya bütün idari kademelere gerekli gördükleri her konuda şahsi veya toplu dilekçe, yani arzuhâl ve mahzar vermektir. Osmanlı yönetimi her alanda olduğu gibi bu konunun bürokratik kurallarını da oluşturmuştur.

Konuya başlamadan önce diplomatik ilmi açısından arzuhâl (‘arz-ı hâl) ve *mahzar* kavramları üzerinde durmak ve bazı tespitlerde bulunmak yerinde olacaktır.

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Üyesi, Lefkoşa, KKTC.

¹ Halil İnalcık, *The Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1969, s. 8, (bundan sonra *Administration* olarak geçecek).

Arzuhâl:

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde askerî veya reâyâdan herkesin herhangi bir devlet da-iresinden başka, padişaha ve en üst icra ve kazâ organı olan Divân-ı Hümâyûn'a dahi arzuhâl sunma hakkı vardı.

Arzuhâl dilekçe ve rapor mahiyetinde olup, alttan üste, yani halktan yönetim kademe-lerine bir dilek veya şikâyet bildirmek için sunulan bir belge türüdür². Kişiler tarafından yazıldığı gibi, bir grup tarafından da verilebilirdi³. Aslında arzuhâl reâyâ ve askerî sınıfın şahsi dilekçesidir. Bu noktadan genellikle devlet görevlilerinin resmi dilekçeleri olan "arz"dan ayrılmaktadır⁴.

Şekil özellikleri açısından bakıldığında zaman, arzuhâller özel şahıslara ait olduğu için yazı türü olarak daima belli bir tarzın kullanılmadığı görülmektedir. Nesih, ta'lik ve son dönemlerde rık'a türü yazılar kullanılmıştır. Arzuhâl yazımının birtakım kuralları olduğu ve halktan herkesin eğitim durumu bu işe yeterli gelmediği için onlara bu konuda yardımcı olmak üzere Osmanlı toplumunda zaman içerisinde arzuhâlciler denilen bir meslek grubu oluşmuştu. Bu gruba dahil olabilmek için işin inceliklerini bilmek ve resmi olarak izin almak gerekirdi. Kıbrıs'ta Gayrimüslimler için bu işi, kendilerine Avrupalılar'ın "Dragoman" dediği Kıbrıs Divân Tercümânları, Mahkeme Tercümânları ve Konsolosluk Tercümânları yapmaktaydı. On sekizinci yüzyıldan itibaren arzuhâl yazım kurallarına ve yazımın düzgünlüğüne çoğu zaman dikkat edilmemeye başlanmış ve bu konunun resmi makamlarda şikâyet konusu olduğu görülmüştü⁵. Bu durumu aşağıda ele alınacak olan Kıbrıs Gayrimüslimlerin İstanbul'a gönderdikleri arzuhâllerde sıklıkla görmek mümkündür.

Arzuhâllerde kağıt kullanılırken sağda gerekli derkenârlar için 1/4 oranında geniş bir boşluk ve gerekli muamele kayıtları için de kağıdın boydan en az yarısı, kısa arzuhâllerde de dörtte üçlük bir bölümü boş bırakılmıyordu.

Arzuhâller belli başlı kısımlardan (rükün) oluşmaktaydı⁶: 1) *Dave*: En üstteki "hüve", "hüve'l-mu'âlî" veya "yâ fettâh" ibareleri; 2) *Elkâb*: Arzuhâlin muhatabı olan şahıs veya makama göre farklılık gösterirdi. Örneğin, Padişah için "şevketlü, merhametlü, re'fetlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri hilâfetinde dâ'im olsun" gibi. Sadrazam veya daha aşağı mevkideki bir şahıs için de "devletlü, sa'âdetlü efendim sultânım hazretleri sağ olsun" vb. gibi. Elkâb yazılırken "Padişâhım" veya "Sultânım" kelimesi mutlaka elkâb satırının biraz üstünde ve fark edilebilecek şekilde yazılırdı; 3) *Dua*: Gerek duyulursa muhatabın isminin ardından ona uygun yapılan bir dua. Örneğin, "zâde'llâhu te'âlâ 'ömrehu ve devletehu..." gibi. Arzuhâl şayet elkâb ve duasız yazılmışsa "mârûz-ı kullarıdır ki...", "arz-ı hâl-i kullarıdır ki..." veya "bu câriyeleri/kulları..." şeklinde devam ederdi.

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, 2. Bsm., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 932'de ise, arzuhâl şöyle tarif edilmektedir: "Bir iş hakkındaki evrâk-ı resmîyenin 'atebe-i seniyye-i hazret-i Pâdişâhiye takdimi".

³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, 2. Bsm., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 304.

⁴ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı hâl ve 'Arz-ı mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 35, (bundan sonra *Şikâyet Hakkı* şeklinde geçecektir).

⁵ Mehmet İpşirli, "Arzuhâl", *DVIA*, III (1991), s. 448.

⁶ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, 2. Bsm., Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, ss. 106-108.

Arzuhâlin 4. rüknü *metin kısmıdır* ki, bu da dört kısımdan oluşurdu: a) Mukaddime veya *ta'rif-i nefis*, yani arzuhâl sahibinin kendisini tanıttığı ve takdim ettiği kısımdır. Bu kısım "hâlâ" kelimesiyle başlayabilirdi; b) *Beyân-ı istihkâk veya tavzih-i merâm*, yani arzuhâlin yazılma nedeninin anlatıldığı kısımdır; c) *Beyân-ı matlab veya netice-i matlab*, yani arzuhâl sahibinin isteğini belirttiği kısımdır ki, "sa'âdetlü sultânım hazretlerinden mercûdur ki..." veya "merâhim-i 'aliyelerinden mercûdur ki..." vb. şekillerde başlardı; ç) *İstirham*, yani arzuhâl sahibinin ricasını belirttiği kısımdır. Bu kısım da "berât-ı şerif ihsân olunmak bâbında..." gibi kayıtlar yer alırdı.

Arzuhâlin son iki kısmı ise şunlardı: 5) *Hatime*: Arzuhâlin sonunu kapayan ibareler veya formüllerin yer aldığı kısımdır. Genellikle de "emr ü fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerinizdir" veya kısaca "emr ü fermân sultânım hazretlerinizdir" formülleri kullanılırdı; 6) *İmza*: En altta arzuhâli verenin ismi, görevi ve sıfatından oluşmaktaydı. İsmi üzerinde mutlaka "bende/bendegân", arzuhâl sahibi kadınsa "câriye" ibaresi konurdu. İmzalar "Bende Ali", "Bendegân-ı ahâlî-i nâhiye-i Değirmenlik" şeklinde oluşabiliyordu. Arzuhâl sahibi isminin tam altına veya bazen yanına mühür basardı.

Yukarıda belirtilen özelliklere sahip arzuhâller ilgili makama sunulduktan sonra gerekli birtakım *muamele*lerden geçirdi. Yapılan muameleler kısaca arzuhâlin üzerine kaydedilirdi. Mesele çözüm için ilgili kurumlara havale edilir, yani ilgililere yazılı olarak emir verilirdi.

Mahzar:

Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi, Kıbrıs Eyâleti'nde de askerî sınıf mensupları ile reâyânın, özellikle de gayrimüslim reâyânın hak arama yolunda merkezle olan yazışmalarında kullandığı başka bir yöntem de "*arz-ı mahzar*", yani mahzar sunma idi.

Mahzar Arapça "hazar" kökünden türetilmiş bir ism-i mekândır ve hazır bulunulan yer, sicil, defter gibi anlamları vardır⁷. Diplomatik ilmi açısından ise, 'arz-ı mahzar veya kısaca mahzar, yüksek makama sunulacak bir dilek veya şikâyetin yazılışında (rık'a / ruk'a) hazır bulunanların, onun doğruluğunu onaylama makamında imza ettikleri belge, ya da kısaca çok imzalı arzuhâl olarak tanımlanabilir⁸. Bununla birlikte, nadiren de olsa birkaç imzalı mahzarlara da rastlamak mümkündür.

Mahzar rükünleri açısından arzuhâle benzemektedir. Bununla birlikte, iki belge türünü birbirinden ayıran üç önemli nokta vardır:

a) Bir mahzarın mahzar olduğu birçok noktadan, özellikle de başlangıç formülünün üçüncü kısmından anlaşılabilir: "Mahzar-ı sadâkat-eserleriyle ihbârlarıdır ki..." veya kısaca "arz u mahzarları oldur ki...", "mahzar-ı sıhhat-eserleriyle..." gibi.

b) Mahzarları arzuhâllerden ayıran önemli bir unsur olarak, mahzarların hâtime rüknünde, "bâkî emr men lehü'l-emrindir" vb. formüller yer almaktadır.

c) Mahzarları arzuhâllerden ayıran en önemli nokta, bir köy, bir kasaba, bir grup tarafından sunulmuş olmalarından dolayı çok sayıda imza içermeleridir. Kadı, nâib, imam, hatib, müderris, mülâzım, dizdar gibi görevlilerin imzaları ilk sırada yer alırdı. Halka zulmetmiş

⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 12. Bsm., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s. 572.

⁸ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, 2. Bsm., Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 207; Devellioğlu, a.g.e., s. 40.

olan bir sancakbeyinin veya vâlinin değiştirilmesi ve timârla ilgili sorunlarda ise zu'emâ, timâr erbâbı ve çeribaşların imzaları bulunmaktaydı. İmam ve müderrislerin vazife/sıfat ve isimleri bulunurken, sancakbeyleri ve timâr erbâbı da dahil diğer isimlerin üzerine "Bende Mustafa, ez-zâ'im" örneğinde olduğu gibi "bende" kelimesi konurdu. İsimden sonra da sıfatı eklenirdi. İmzalarda mevkii sırasına dikkat edilirdi. En önemli şahsın imzası sol başta olurdu. Mahzarı sunan halk arasında Gayrimüslim varsa onların imzaları da en sona eklenirdi.

Mahzar karakterinde olmakla beraber arzuhâl şeklinde kaleme alınmış belgeler de söz konusudur. İçlerinde "arz" ve "arzuahâl" kelimeleri geçmekle birlikte, bu belgeler çok imzalı olmaları bakımından mahzar kabul edilmektedirler.

Arzuhâller gibi mahzarlarda da genellikle tarih bulunmamaktadır. Nadiren bulunanlarda da Arapça olarak yazılmışlardır.

Mahzarlarda imzalara ek olarak mühürler de basılmıştır. Bazı isimlerin altına mühür yerine parmak basıldığı da oluyordu.

Kullanılan kağıt açısından bakıldığında, mahzarlarda çok sayıda imza ve mühür olacağı için "battal kağıt", yani büyük ebatlı kağıt kullanıldığı görülmektedir. Mahzarlarda bir önemli kural da tek kağıt kullanılmasıydı.

Mahzarlardaki ilk imzalar çoğunlukla ilmiye sınıfı mensuplarına ait ise, yazı ta'lik ile, alaybeyi, sipahi, zaim gibi idareci sınıfa aitse divânî veya divânî kırması ile ve halkın sunduğu mahzarlar da daha ziyade nesih, rık'a yahut kırma türü yazılarla yazılmaktaydı⁹.

Bu çalışmanın temel kaynağını oluşturan T.C. B.O.A. A. DVN. KBŞ. Dosyası'nda yer alan arzuhâller ve mahzarlar konusunda diplomatik ilmi açısından yapılan bazı genel tespitleri sunduktan sonra ana hatlarıyla 1571-1800 dönemi gelişmelerine değinilecektir.

I. 1571-1800 DÖNEMİ GELİŞMELERİ

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar şahit olunan önemli gelişmeler şunlardı: 1 Ağustos 1571'de Mağusa Kalesi'nin düşmesiyle fetih tamamlandı. Osmanlı idari teşkilatı oluşturularak Kıbrıs ayrı bir "beylerbeyilik" yapıldı¹⁰. Bunun ardından, hemen geleksel Osmanlı "tahrîr" sistemi uygulanıp¹¹, Sultan'ın emri üzere adanın tekrar "ma'mûr ve âbâdan" kılınması için¹² bir "Sürgün Hükümü" çıkarılmış¹³ ve buna bağlı olarak özellikle İç Anadolu Bölgesi'nden Müslüman Türk unsuru adaya sevk edilmeye başlanmış, bu işlem farklı aralıklarla 1581'e kadar devam ettirilmişti. Böylece Kıbrıs'ta Türk toplumunun temeli atılmıştı¹⁴.

⁹ Gökbilgin, a.g.e., ss. 320-321.

¹⁰ Kıbrıs'ın fethi ve fethi müteakip adada kurulan idari düzen hakkında ayrıntılı ve Türk arşiv belgelerine dayalı bir çalışma için bkz. Recep Dündar, "Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1998; Feridun Emecen, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması", Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu (Haz.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, ss. 47-58.

¹¹ Hazırlanan tahrir defteri (*Defter-i Mufassal-ı Kıbrıs*) için bkz. İnalçık, *Administration* ve Ronald Jennings, "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal of 1572)", *Journal of Turkish Studies*, X, 1986, ss. 175-189.

¹² Ahmet Refik, "Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Aid Resmî Vesikalar", *Darü'l-fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, V, İstanbul, 1926, ss. 6061, 32 nolu hüküm.

¹³ Ö. Lütfi Barkan, "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, İstanbul, 1949-50, ss. 555-557.

¹⁴ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I (Çev. Mehmet Harmanlı), İstanbul, 1989, s. 247.

Kıbrıs'ta Türk askeri, idari ve toplumsal müesseseleri oluşturulurken aynı zamanda adanın yerli halkı olan Ortodoks Rumlar için de yeni düzenlemelere gidildi. Reâyânın adalet, emniyet ve refahının sağlanması, dolayısı ile devletin bekası demek olduğu için¹⁵ "vedâyî-i Hâlık berâyâ"nın¹⁶, yani halkın gönlünü almak (istimâlet) üzere fetih ardından "toprağa bağlı kölelik" kaldırılıp, ağır Venedik vergi sistemi, nisbeten daha hafif olan Osmanlı vergi sistemi ile değiştirildi¹⁷. Ayrıca, Ortodoks Başpiskoposluğu Katolik baskısından kurtarılıp, bütün hakları iade edilerek yeniden ihya edilmiş ve böylece Rum halk dini özgürlüklerine de kavuşturuldu¹⁸. Kısaca Kıbrıs'ta, daha çok ondokuzuncu yüzyılda kullanılan adıyla, Osmanlı'nın geleneksel "millet sistemi" uygulanmış ve Gayrimüslimlerin zamanla ekonomik, kültürel ve siyasi olarak gelişebilecekleri bir ortam sağlanmıştı¹⁹.

Ada idaresinde, daha etkili olacağı inancıyla 1670'te değişiklik yapıp, Kıbrıs "Kapudan Paşalığa" bağlanmıştı. Kaptan Paşa'nın aynı zamanda Osmanlı donanmasının amirali olması onu, ada yönetimini, kendi yerine, 15 bin kuruş maaşla "müsellim" veya "mütesellim" denen bir memura bırakmaya sevkedecekti. Müsellim her yıl Kaptan Paşa'ya *maişet* denen belli bir miktar vergi ödemek durumunda idi²⁰.

Osmanlı Devleti 1660 yılında, Kıbrıs Başpiskoposu'nu Rumların sözcüsü olarak resmen tanıyıp, ona gayrimüslim reâyânın vergilerini toplama hakkını bahşedecek ve 1754 yılında ise Kıbrıs Kilisesi Başpiskoposu'nu Rumların başı (Kocabaş) olarak resmen tanıyacaktı²¹.

1703 yılında²², Hill'e göre²³, ada Veziriazam'a "hass" olarak verilecek ve ada yönetimi, Veziriazam'dan Kıbrıs'ın vergilerini toplama hakkını iltizam yoluyla satın alacak olan "muhasıl" isimli bir görevlinin eline geçecekti²⁴. Bu şekilde, adanın bütün idari işleri ve her türlü verginin toplanması işlemi şimdi tek bir kişinin elinde toplanmıştı. Bu şekilde başlayan muhasıllık idaresi 1745-1748 yılları arasındaki bir vezirin yönettiği bağımsız bir vâililik dönemi hariç, 1785 yılına, hattâ Tanzimat'a kadar devam etmiştir²⁵.

1785 yılında, Türklerin²⁶ ve özellikle adada bu tarihe kadar gittikçe güçlenmiş olan zimmîlerin temsilcileri (re'âyâ vekilleri) durumundaki Ortodoks Başpiskoposu, üç metropoliti

¹⁵ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire-The Classical Age, 1300-1600*, New York, 1973, ss. 65-66, (bundan sonra *Ottoman Empire* olarak geçecek).

¹⁶ Refik, a.g.e., aynı yerde.

¹⁷ C. Spyridakis, *A Brief History of Cyprus*, 1964, Nicosia, ss. 47-48, ss. 54-56; Harry Luke, *Cyprus Under the Turks (1571-1878)*, Hurst, London, 1969, ss. 15-16.

¹⁸ George H. Hill, *A History of Cyprus*, III, Cambridge University Press, Cambridge, 1952, s. 1085.

¹⁹ Abdülhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Krnlı Noel - 1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 12.

²⁰ Luke, a.g.e., s. 31; Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, Cyrep, Lefkoşa, 1994, s. 327.

²¹ C. D. Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge, 1908, s. 316.

²² Luke (1969: 36) adanın Veziriazam'a "hass" kılınma tarihini 1702 olarak vermektedir.

²³ Hill, a.g.e. /IV, ss. 73-75.

²⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 47-48'de ise daha farklı bir görüş ortaya konmaktadır. Yazara göre, 1718 yılında adanın sancak veya paşalığına son verilmiş ve "hass" a çevrilmişti. 1721 yılında ise tekrar bir vezir tayin edilerek sancak (paşalık) yapılmıştı.

²⁵ Kemal Çiçek, "Zimmis (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A. H. / 1698-1726 A. D." (Unpublished Ph.D. thesis), University of Birmingham, Birmingham, 1992, s. 58 (bundan sonra *Zimmis* olarak geçecek).

²⁶ T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), A. DVN. KBM., (Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümâyûn Kıbrıs Mühimme Kalemi), Dosya / Belge: 1/40, (bundan sonra KBM olarak geçecek); T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul), A. DVN. KBŞ., (Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümâyûn Kıbrıs Şikâyeti Kalemi), Dosya / Belge: 1/35, (bundan sonra KBŞ olarak geçecek).

ve Sarây (Dîvân) Tercümânî'nin şikâyetleri üzerine²⁷, yapılan tahkikat neticesinde "Muhassıl-ı emvâl" El-hâc Abdülbâki Ağâ'nın görevden alınmıştı²⁸.

1785'te yapılan bir düzenlemeyle, ada Veziriazam'ın "hass"ı olmaktan çıkarılıp, yani doğrudan onun kontrolü altında bulunan bir muhassılın elinden alınıp, "Cezâ'ir-i Bahr-i Sefid" Beylerbeyi de olan Kaptan Paşa'nın teklifi ve Dîvân-ı Hümâyûn'un tayini ile göreve gelecek bir muhassılın idaresine verilmişti. Kısaca, inisiyatif Kaptan Paşa'ya geçmişti.

Bu dönemde Osmanlı idari mekanizmasına göre ada bir sancaktı. Sancak merkezi Lefkoşa Kazâsı idi. Ada 16 kazâya ayrılmıştı²⁹. Bu kazâlar, belgelerle yazıldığı şekli ile şunlardı: Lefkoşa (Dağ ve Değirmenlik nâhiyeleri), Mesariye, Mağusa, Karpas, Baf, Hrisofi, Kukla, Evdim, Tuzla, Leymosun, Piskobi, Gilan, Gerine, Lefke, Omorfa, Pendaye.

Yüzyılın ikinci yarısında, bütün ada halkını ilgilendiren ve idari ve sosyo-ekonomik çalkantılara neden olan birbiriyle ilişkili iki önemli olay olmuştu: Muhassıl Silâhdâr Osman Ağâ (Çil Osman) ve Dizdar Halil olayları.

Muhassıl Silâhdâr Osman Ağâ, ya da Çil Osman 1764 yılında göreve başlar başlamaz halkın vergi yükünü artırmıştı. Bunun üzerine Müslim-gayrimüslim bütün ada halkının önde gelenleri bir mahzarla Muhassıl'ı İstanbul'a şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine Osman Ağâ aynı yıl Lefkoşa'da, Kıbrıs'ın bütün Müslim ve gayrimüslim devlet yetkililerini ve ekâbirini "Sarây"ına davet edip, onlara karşı bir komplo düzenlemişti. Bunun üzerine özellikle Lefkoşalı Hıristiyanlar'ın Saray'ı basmasıyla bir arbede yaşanmıştı. Bu olayda iki Müslüman ölmüş, onu da yaralanmıştı. Ayrıca Muhassıl Osman Ağâ'nın kendisi ve 18 adamı da ölmüş ve mal ve eşyası gâret olunmuştu³⁰.

Hâdiseyi öğrenen zamanın İstanbul hükümeti derhal yeni Muhassıl olarak ve "Kazâ-zede" Muhassıl Ağâ'nın³¹ iltizâm süresini tamamlamak üzere yeni Muhassıl Hâfız Mehmed Efendi'yi tayin etmiş³², "kazâ-zede" Muhassıl Osman Ağâ'nın "gâret olunan emvâl ve eşyası ceste ceste zuhûr ve beytü'l-mâl'e teslim ve ism ü resmiyle defter" olunmuş, ölenlerin yakınlarının kan paraları ödenmiş ve Muhassıl'a âit "sarây" yeniden inşâ olunmuştu³³.

Muhassıl Hâfız Efendi'nin denetimi altında soruşturma başlatılmıştı. Müslim ve gayrimüslim cemaat temsilcileri, ölen Muhassıl'ın yağmalanan "sarây"ının yeniden inşâsı, zayi olan mal ve eşyasının iade edilmesi ve soruşturma heyetinin masrafları, ölenlerin kan parası ve hazineye yapılacak diğer ödemeler için 1000 kişelik meblağın³⁴ kimlerden nasıl toplanacağı meselelerini karara bağlamışlardı. Buna göre, Hıristiyanlardan kişi başına 14 gurus ve Müslümanlardan da 7'şer gurus toplanacaktı.

Zimmîler kararı Kabul etmişlerdi. Masrafların abartıldığına ve mahalli yöneticilerin kendilerini aldatmaya çalıştığına inanan Mesariye ve Mağusa kazâlarından 300 kadar Türk ödeme yapmayı reddetmişti. Baskılara karşı harekete geçerek, Lefkoşa'nın Değirmenlik nâhiyesini ele geçirmişler (1765) ve kendi aralarından Girne Kalesi Dizdârı Halil'i lider

²⁷ KBŞ: 1/22, 1197 H.

²⁸ KBŞ: 1/29, 31, 1197 H.; Hill, a.g.e. / IV, ss. 98-99.

²⁹ KBŞ: 1/17, 27, 32, 38, 40, 46, 58; KBM: 1/9, 50-51.

³⁰ KBŞ: 1/5-6, 8.

³¹ KBŞ: 1/8.

³² KBM: 1/29.

³³ KBŞ: 1/8, 23. 5. 1178 H.

³⁴ Hill, a.g.e. / IV, s. 84.

seçmişlerdi. Dizdâr Halil bundan sonra herkese hükmetmeye ve karşı gelenlere veya meşrû otoritenin istediği 14 veya 7 gurusluk tazminat bedelini ödeyenleri en şiddetli şekilde cezâlandırmaya başlayacaktı³⁵. Bu şekilde, belgelerde bahsi geçen “Dizdâr Halil şekâveti” başlamış olacaktı³⁶.

Bu arada Başpiskopos Paisios, üç yardımcı papazı ile bir şekilde adadan kaçarak İstanbul'a varmayı ve İstanbul hükümetini durumdan haberdar etmeyi başarır. İstanbul hükümeti de hemen, önce Kaptan İbrahim Bey'i iki karavel ve 150 kadar adamıyla ve Kaptan Mâlikî Hacı Mehmed Paşa'yı hâdiseyi basturmak için ve akabinde, Hâfız Mehmed Efendi'nin yerine Kıbrıs Muhassılı olarak merkezden Süleyman Efendi isimli birisini, Hâfız Efendi hakkında yapılan isnatları tahkik etmek üzere adaya gönderir³⁷.

Dizdâr Halil ile Kıbrıs Muhassılı arasında birtakım çetin mücadeleler yaşanmasına rağmen, İstanbul hükümetinin Hafız Efendi'nin yerine Süleyman Efendi'yi muhassıl tayin etmesi, “Kıbrıs nizâmına me'mûr” olarak Teke Sancağı Mutasarrıfı Vezir (Kör) Ahmed Paşa'yı askerleri ile birlikte adaya sevk etmesi³⁸ ve ona Silifkeli Güllüoğlu Mustafa ile Antakya Alaybeyi Cafer Paşa'nın da askerleriyle katılmasıyla³⁹, Larnaka'daki Fransa, Venedik ve Tuskanya Konsoloslukları adına hareket eden İngiliz Konsolosu Timothy Turner'in arabuluculuk çabalarına rağmen⁴⁰, adamlarının çoğu Anadolu'dan yardımcı kuvvetler geldiğini duyar duymaz dağılan ve kendisi de iki yüz kadar adamıyla Girne Kalesi'ne sığınmış olan Dizdâr Halil ele geçirilmiş ve idam edilmişti (Ağustos 1765). Bu şekilde Dizdâr Halil “şekâveti” zorlukla da olsa bastırılmıştı⁴¹.

Bu dönemde ehl-i örfün çıkarmış olduğu en önemli idari ve toplumsal sıkıntı olması açısından ayrı bir önem taşıyan Dizdâr Halil “şekâvet”inin bertarafından sonra bu işte en önemli rolü oynayan Teke Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa Kıbrıs Muhassılı Süleyman Efendi'nin iltiması ile Anadolu'ya dönmekte yavaş hareket etmişti. Hatta Muhassıl'ın, Ahmed Paşa ve adamlarının adada bir süre daha kalmaları için Piskoposlar'a zorla yazı yazdırıp, imza ettirdiğine dâir bir belgede bazı kayıtlar var⁴². Hâlbuki, halkın durumu zaten geçen bir buçuk iki yılda yaşanan kargaşa nedeniyle daha da ağırlaşmıştı. Ticari hayat sarsılmış, tarımsal arazilerin ekim dikimi durmuştu ve 1768 yılında kaçınılmaz olarak kıtlık baş göstermişti⁴³.

İlgili belgede, daha doğrusu İstanbul'a gönderdikleri mahzarlarında, Başpiskopos Paisios, üç metropoliti (Baf Piskoposu Hrisanto, Tuzla Piskoposu Makariyos ve Gerine Piskoposu Hrisanto) ve Muhassıl Sarâyı Tercümâm (Dragoman) Yasef, Ahmed Paşa ve askerlerinin masraflarının gün geçtikçe arttığını, dolayısı ile geri çağırılmasını, o güne kadarki masrafların halka tevzii için kendilerine fermân ihsân olunmasını ve eğer adada yeniden “şekâvet” zuhur ederse, bütün kazâ âhâlilerinin, şakîlerin “ahz ve cezâlarının tertîb olunması” için birbirlerine kefil olduklarını beyân etmektedir. Aslında Muhassıl Süleyman Efendi'nin kendisi de, aynı şekilde, “cezîre-i Kıbrıs'ın nizâmına me'mûr” Vezir Ahmed Paşa'nın ve askerlerinin masraf-

³⁵ Aynı yer.

³⁶ KBŞ: 1/14.

³⁷ Hill, *a.g.e.* /IV, s. 86; H. Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, 2. Bsm., Ankara, 1977, ss. 100-101 (bundan sonra *Kıbrıs Tarihi* şeklinde geçecektir).

³⁸ KBM: 1/11, 1180 H.

³⁹ Hill, *a.g.e.* /IV, s. 88; Luke 1969, s. 51; Alasya, *a.g.e.*, aynı yer.

⁴⁰ Hill, *a.g.e.* /IV, ss. 88-89.

⁴¹ C. Gököğlü, *Kıbrıs Tarihinin Ana Hatları*, İzmir, 1964, s. 38.

⁴² KBM: Aynı yer.

⁴³ Hill, *a.g.e.*, s. 92.

larının dahilden borçlanma yolu ile karşılandığını, ancak giderek artan alacaklıların baskısı altında durumun zorlaştığı için toplam meblağın ahâliye tevzii ve tahsiline izin verilmesini merkeze arz etmişti⁴⁴.

Onsekizinci yüzyılın son çeyreğinde bütün ada halkını etkileyen bir olay daha vardır: Muhassıl Osman Ağa'nın yolundan giden Muhassıl Abdülbaki Ağa meselesi. Bu konuya aşağıda değinilecektir⁴⁵.

1571-1800 dönemindeki önemli gelişmelere değinildikten sonra aşağıdaki bölümlerde eyâlet toplumunun etnik-dini yapısı ve halkı, arzuhâl ve mahzar göndermek yoluyla sorunlarını İstanbul'a taşımaya zorlayan belli başlı faktörler üzerinde durulacaktır.

II. TOPLUMUN ETNİK-DİNİ YAPISI

Ada toplumunun ilgili dönemde karşılaştığı en önemli sorunlar ve onların kaynaklarını ele almadan önce kısaca adadaki Osmanlı tebaasının etnik-dini yapısına da değinmek gerekir.

Mevcut belgelere göre, onsekizinci yüzyılın ikinci kısmında ada toplumu, büyük çoğunluğu Türk olan Müslümanlardan başka şu etnik/dini unsurlardan oluşmaktaydı: Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler⁴⁶, Venedikliler⁴⁷, Hıristiyan Araplar⁴⁸, Fransızlar⁴⁹, Kıbtîler ve "Zanta reâyâsı"⁵⁰. Mısır'dan⁵¹ ve Kafkaslar'dan⁵² getirilen ve adada satılan erkek ve dişi Arap (Zencîyi'l-asl) ve Gürcü köleleri de bunlara ilâve etmek gerekir.

Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi ada toplumu da iki ana gruba ayrılmıştı: Müslümanlar ve Gayrimüslimler. İkincilere çoğu zaman "ehl-i zimmet" (zimetlenmiş, korunmuş halk) denilmiştir⁵³. Ehl-i zimmet olanlar da genelde kendilerine "ehl-i kitâb"⁵⁴ da denilen Yahudiler ve Hıristiyanlar idi⁵⁵. Hıristiyanlar da çoğunlukla Rumlardan ve Ermenilerden oluşmuştu.

Kıbrıs'ta Ortodoks Rumlara göre Ermenilerin nüfusu ise gayet azdı. Diğer çok küçük etnik/dini gruplar hakkında belgelerde dağılık halde bazı bilgiler bulunmaktadır. Onlarla ilgili aıfta bulunan belgelerin konusu ise, ya yıllık vergilerine, ya da içlerinden bazılarının İslâm'a geçişine dairdir. Genel olarak, sayılarının azlığına bakılmaksızın büyük küçük bütün gruplara zimmi, yani Osmanlı'nın gayrimüslim tebaası olarak bakılmış ve aynı şekilde mu-

⁴⁴ KBM: 1/32.

⁴⁵ Dönemin bölgesel ve uluslar arası gelişmeleri için de bkz.: Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazimağusa (KKTC), 2000, ss. 100-118, (bundan sonra *Kıbrıs Eyâleti* olarak geçecektir).

⁴⁶ KŞS 20: 118/1.

⁴⁷ KŞS 21: 2/2.

⁴⁸ KŞS 21: 192/2; KŞS 22: 1/2.

⁴⁹ KŞS 22: 4/3.

⁵⁰ KŞS 21: 179/2.

⁵¹ KŞS 20: 156/3. Mısır'a da her hâlde Sudan ve Habeşistan gibi diğer Afrika ülkelerinden getirilmişlerdi.

⁵² KŞS 20: 52/2; KŞS 21: 256/1.

⁵³ Kemal Çiçek, "Living Together: Muslim-Christian Relations in Eighteenth Century Cyprus as Reflected by the Sharia Court Records", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 4/1, 1993, s. 36.

⁵⁴ Bu konuda Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)" *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Der.: Hasan C. Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, 147-148'de, ehl-i zimmete Mecusiler ve Sabîilerin de hukuken dahil edilebildiği, birincilerin Osmanlı Devleti sınırları dahilinde hiç olmadığı, ikincilerin de yok sayılabilecek kadar az yer aldığı kaydedilmektedir.

⁵⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu; Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 57.

amele edilmiştir⁵⁶. Yani, devlete yıllık vergilerini ödemeleri, başkalarına karışmamaları (kendü hâllerinde olub)⁵⁷ ve “kendi kâr u kesb ve ticâret ve hırâset ve zirâ’atleriyle iştigâl” eylemeleri şartıyla⁵⁸ kendi inançları ve âyinleri doğrultusunda yaşamalarına karışılmadığı ve başkalarının karışmasına da mümkün olduğu kadar izin verilmediği belgelerden anlaşılmaktadır.

III. REÂYÂNIN SORUNLARI

Yüzyılın genelinde, özellikle de ikinci yarısında Müslim-gayrimüslim bütün ada topluma rahatsızlık veren ve zaman zaman onları adayı terk etme noktasına kadar getiren belli başlı faktörler söz konusu olmuştur: Âfetler, baskıcı ve suistimalci eyâlet önde gelenleri (ayân ve eşrâf), Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcileri ve ehl-i örf mensuplarının kanunsuz uygulamaları gibi. Bu etkenler ana hatlarıyla aşağıda ele alınacaktır. Bu şekilde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcileri ve gayrimüslimlerin İstanbul’a sunmuş olduğu arzuhâller ve mahzarlar birer belge olarak dönemin idari ve sosyo-ekonomik tarihi açısından daha aydınlatıcı bir mahiyet kazanmış olacaktır.

1. Âfetler

İlgili dönemde Osmanlı Devlet idarecilerinin çeşitli tedbirler almasına rağmen, daha on altıncı yüzyılın sonlarından başlayarak, bütün ada tarihinde olduğu gibi, ada halkı en çok kuraklık, kıtlık, çekirge istilâları, vebâ ve depremler gibi, insanların genellikle önlemekte aciz kaldığı umumi musibetlerden ve âfetlerden şikâyet edeceklerdi. Bu durum ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar devam edecekti⁵⁹.

2. Ayân ve Eşrâf

Halkın sıkıntısına sıkıntı katan ikinci önemli faktör, onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar, Osmanlı Devleti’nin onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda idari, iktisadi ve sosyal bünyesinde meydana gelen ve bütün ülkede etkisini hissettiren problemlerin bir neticesi olarak Kıbrıs’ta da ortaya çıkan “Kıbrıs a’yân ve eşrâfi”dir.

Bu sınıf nasıl ve kimlerden oluşmuş ve halka ne şekilde sıkıntı vermişti? Bu dönemde de, Kıbrıs adası “hass” olarak Veziriazamlara verilmişti. Onlar da adanın idaresini İstanbul’dan bazı güçlü kişilere iltizamen havale etmekteydiler.

Kendilerine ada idaresi emanet edilen mütesellim ve muhassıllar, halkın vergisini doğrudan kendileri toplayacakları yerde, onlar da vergi toplama işini büyük toprak sahibi olup, halkın ileri gelenlerine (ayân ve eşrâf), ya da daha doğrusu “ağalar”ı yaptırmayı tercih etmişlerdi⁶⁰.

⁵⁶ KŞS 20: 181/1; Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York, 1993, s. 132.

⁵⁷ KBŞ: 1/47, 16. 1. 1199 H.

⁵⁸ KŞS 20: 118/1.

⁵⁹ İnalçık, *Administration*, s. 11.

⁶⁰ On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı arşiv kaynaklarına göre Kıbrıs’ın siyasi ve sosyo-ekonomik durumu için bkz. Nuri Çevikel, “Kıbrıs Eyâleti’nde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1750-1800)” *Osmanlı*, 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 277-286; Aynı yazar, “Muslim - non-Muslim Relations in the Ottoman Province of Cyprus (1750-1800)”, *The Great Otoman-Turkish Civilization*, II, Yeni Türkiye Publications, Ankara, 1999, ss. 428-437; Aynı yazar, “Değişim Döneminde Bir Osmanlı Eyâleti: Kıbrıs (1750-1800)”, Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu (Haz.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, 99-120.

Kıbrıs *ayân ve ešrâfi* ada halkının önde gelenlerinden oluşmaktaydı. Bir kısmı küçük çaplı mültezimler olarak “voyvoda”, “mütevelli”, “câbi”, “kadı nâ’ibi” olabilen bu mümtâz kimseler, daha çok “ehl-i ‘örf” ve “ulemâ”dan olup, görev sürelerinin bitiminde doğdukları memleketlerine dönmek yerine, uzun yıllar görev yaptıkları, alışukları ve yerlilerle yaptıkları evlilikler sayesinde iyice kök saldıkları adada kalmayı tercih eden yüksek rütbeli tekâüde ayrılmış (emekli) devlet memurlarından (ağa/efendi) oluşmaktaydı⁶¹.

Kıbrıslı zimmî reâyâ temsilcileri ve önde gelenleri de Kıbrıs *ayân ve ešrâfi* arasında yer alabiliyordu. Meselâ, “*sâbık* Rum Tercümânı” ve “Tuzlalı *sâbık* Kocabaş” gibi. Bunlar da “*mültezim*” olabilmekteydiler⁶². Mültezim olarak Hıristiyan seçkinleri bir hayli büyük çiftliklere bile sahip olabilmişler ve sâkinleri Rumlardan veya belli sayıda zimmî nüfus içeren bölgelerin devlete ait vergilerini (*emvâl-i mîrî*) toplama yetkisini uhdelere alabilmişlerdi⁶³.

Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında, zaman zaman devlete gerçekten önemli hizmetleri görülmüş olan Kıbrıs *ayân ve ešrâfi*’ından birçoğu, mültezimlik, mütevellilik, voyvodalık, câbîlik veya kadı nâibliği gibi iltizâmen elde ettikleri makamlarda birer devlet memuru olarak görev ifâ ederlerken “şer’ a ve kânûna mugâyir” olarak halkın perişân olup, dağılmasına sebep olacak şekilde hak ve yetkilerini kötüye kullanmıştı⁶⁴. Zirâ, *iltizâm* olayında, yani açık artırma ile bir gelir kaynağının belli bir süre veya kaydı hayat şartı ile (ber-vech-i mâlikâne⁶⁵ veya eshâm⁶⁶) satılmasında, gelir kaynaklarının en yüksek fiyatı teklif edene verilmesi esastı. Bu durumda çoğunlukla mültezimler için gelir kaynağının ve ona bağlı üreticilerin, yani köylülerin içinde bulunduğu şartlar ikinci plânda kalacaktı⁶⁷.

Halkın perişân ve dağılmaları (*perâkende vü perişân*) pahasına, en kısa sürede en yüksek kârı elde etmek isteyen Kıbrıs *ayân ve ešrâfi*’inin halka en çok yaptıkları haksızlıklar (*zulm ü te’addî*), “*hilâf-ı kânûn ve defter*” veya “şer’ ve kânûna mugâyir” olmasına rağmen, kanunsuz teftiş gezilerine çıkarak (*il üzerine devre çıkmak*) veya rastgele yerlerde mahkeme (*icrâ-i ahkâm-ı şer’iyye*) kurarak bu esnâda halktan ücretsiz yiyecek içecek vs. (*yem ve yiyecek taleb etmek*) istemek, vergi oranlarını artırmak (*kânûndan ziyâde akçe / penbe ve ipek almak/taleb etmek*), kanunsuz vergi yükü yüklemek (*şartlama, teşrîfiyye, kudumîyye, mübâşiriyye, zâhire-bahâ, sarây döşemesi* ve ayrıca bir de *tekâlif-i şâkka* vs.), başkasının malını zapt etmek (*fuzûlî zabt*) veya rüşvet almak⁶⁸.

Bütün gayretlerine rağmen Kıbrıs *ayân ve ešrâfi*’inden birçoğunun yaptığı yolsuzluk ve zulümler Kıbrıslı tebaa tarafından zaman zaman İstanbul’a arzuhâl edilmişti. Zamanın merkezi hükümetleri de halkın sızlanmalarına kulak verip ellerinden geleni yapmaya çalışacaklardı. Halka zulmeden zâlimlere karşı gerektiğinde gayet acımasız davranacaktı⁶⁹. Bu

⁶¹ KBS: 1/5, 12, 14, 16, 54, 58; KBM: 1/4, 14.

⁶² KBM.: 1/4, 39.

⁶³ KBM.: 1/4; KBE.: 20559-60.

⁶⁴ KŞS 21: 8/1.

⁶⁵ KBM: 1/9.

⁶⁶ KBM: 1/50.

⁶⁷ KBS: 1/17, 25, 12, 1191 H.

⁶⁸ KBS: 1/12, 15, 20, 26, 39, 42-43, 45-46, 49, 54; KBM: 1/8, 15, 21.

⁶⁹ Halk, merkezi hükümetin kendilerine sahip çıktığını anladığı ve bunun tezahürünü gördüğü içindir ki, özellikle on yedinci yüzyılda bazı İtalyan devletçiklerinin, eski Kıbrıs Krallığı’nı tekrar ihyâ için, adayı Osmanlı’dan koparmak üzere kendileriyle ortaklaşa komplo düzenleme tekliflerine ciddi bakmamış ve böylece o gibi girişimlerin hepsi de neticesiz kalmıştı (Hill, *a.g.e.* /IV, ss. 39, 42-43; Maier, *a.g.e.*; H. D. Purcell, *Cyprus*, Frederick A. Praeger, Publisher, New York, 1969, s. 175; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 148).

çerçevede, daha 1665'lerde halka zulmünden dolayı idam edilen Kıbrıs Beylerbeyi İbrahim Paşa⁷⁰ ve halka yaptığı zulmünden dolayı çıkan bir arbedede halk tarafından öldürülen Silahdar (Çil) Osman Ağa'nın (1764-65) yolundan giden Muhassıl Abdülbaki Ağa 1785 yılında Müslim ve gayrimüslim reâyânın şikâyetleri üzerine görevinden azledilip, Yafa'ya (Filistin) sürgüne gönderilmiş⁷¹ ve ondan sonra göreve gelen Muhassıl Ali Ağa da, yine Müslim-gayrimüslim ada ahâlisinin şikâyetleri üzerine ve tahkikat neticesinde 1786 yılında görevinden uzamlaştırılmakla kalmamış, ayrıca görev süresince biriktirdiği varlığına el konulup, kendisi de "ibreten li's-sâ'ire" Mağusa kalesine "kalebendi" kılınıştı⁷².

Zimmî temsilcilerinden olup, Kıbrıs Divân (Muhassıl) Tercümânı da olan Acı Yorgaki veled-i Yanni ise, Hıristiyanlar tarafından "hilâf-ı şer' vergileri hususunda zulm ü te'addi" etmek, bir zimmînin "hakk-ı irsiyyesini fuzûlî zabt" eylemek vb. suistimal ve yolsuzluklarından dolayı İstanbul'a şikâyet edilmesi üzerine tutuklanmış ve muhâkeme olunmak üzere İstanbul'a irsâl olunmuştu⁷³.

3. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve Gayrimüslimler

İlgili dönemde halkın, özellikle de Gayrimüslimlerin aleyhinde olmak üzere meydana gelen bir gelişme de, bu dönemde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcileri ve Kıbrıs Divân (Sarây) Tercümânı'nın (Dragoman⁷⁴) ada yönetiminde ve Gayrimüslimlerin üzerinde otoritelerinin artmış olmasıdır.

Bilindiği gibi, fetihten hemen sonra Osmanlı Devleti, diğer topraklarda olduğu gibi nüfus çoğunluğunu (yaklaşık üçte ikisi) gayrimüslim reâyânın oluşturduğu Kıbrıs adasında da geleneksel "millet sistemi"ni uygulamaya koymuş ve bunun sonucunda, takip eden yüzyıllarda Türkler tarafından canlandırılan Ortodoks Başpiskoposluğu'nun başındaki Kıbrıs Başpiskoposu ada üzerinde büyük bir güç elde etmiş ve bazılarına göre bir zaman için Türk Paşası'ndan daha büyük nüfuza sahip olmuştu⁷⁵.

Bu noktaya gelinmesinin iki önemli sebebi olduğu anlaşılmaktadır; birincisi, Osmanlı idarecilerinin devletin resmi hukuk sistemi olan İslâm hukuku çerçevesinde, hatta bazen bu çerçeveyi de zorlayacak şekilde Hıristiyanlara ve Yahudilere, yani "ehl-i kitâb" olanlara siyasi, ik-

⁷⁰ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, VI, (Müt. Mehmed Atâ), İstanbul, 1330, s. 152; Hill, a.g.e. / IV, s. 70; Purcell, a.g.e., s. 175.

⁷¹ KBM.: 1/40; KBŞ.: 1/29, 31.

⁷² KBM.: 1/44, 50-51.

⁷³ KBŞ.: 1/25, 29, 31.

⁷⁴ Kıbrıs'taki Türk idarecilerinin divânlarında, yerli Rum halk ile Türk Paşaları arasında tercümânlık yapmak üzere Rumların kendi aralarından seçmiş oldukları kimselere denirdi (Hill, a.g.e. / IV, s. 16). Bu konuda ayrıca bkz. M. Akif Erdoğan, "18. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998*, II, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazimağusa / KKTC, 1999, ss. 315-328; Kemal Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", Kemal Çiçek - A. Saydam, *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998, ss. 171-182; Aynı yazar, "Interpreters of the Court in the Ottoman Empire as Seen from the Sharia Court Records of Cyprus", *Islamic Law and Society*, 9/1'den ayrı basım, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2001; Ata Atun, *Excerpta Cypria'dan Mağusa Yazıları (M.Ö. 66 - M.S. 1772)*, Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa/KKTC, 2001, muhtelif bölümler; Tercümânlar konusuna Osmanlı genelinde bir bakış için bkz. Gilles Veinstein, "The Ottoman Administration and the Problem of Interpreters", *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, III, Yeni Türkiye Publications, Ankara, 2000, ss. 607-615.

⁷⁵ Luke, a.g.e., s. 17. Hatta bu konuda Maier (a.g.e., aynı yerde); "hemen hemen bir yarım asırdan beri Başpiskopos ve Dragoman yarı otonom bir eyâletin (Kıbrıs'ın) "de facto" hükümeti idi. Türk idarecileri, 1768-1810 yılları arasında vazife yapan Başpiskopos Chyrsanthos ve Dragoman Hacı Georgakis Kornesios'tan sonra ikinci sırayı alıyordu" demektedir.

tisadi ve sosyo-kültürel ayrıcalıkları cömertçe tanımış olmaları⁷⁶; ikincisi ise, onyedinci yüzyıldan itibaren İstanbul'daki merkezi idarenin taşra üzerinde eski hâkimiyet ve otoritesini kaybetmesi ve buna paralel ve bağlı olarak da Avrupalı devletlerin, Osmanlı toprakları üzerinde, özellikle gayrimüslim reâyânın yoğun olarak yaşadığı taşrada konsolosluklarını misyonerlik merkezlerine dönüştürmeleri ile devletin içişlerine müdahale etmeleridir⁷⁷.

Osmanlı idaresi 1660 yılında Kıbrıs Başpiskoposu'nu Rumların sözcüsü (temsilcisi) olarak resmen tanıyıp, ona gayrimüslim reâyânın vergilerini toplama ve meselelerini doğrudan kendisine arz etme imtiyâzlarını tanımıştı⁷⁸. 1754 yılında ise, İstanbul'a gitmiş olan bir kısım Kıbrıslı papazların Kıbrıslı halka yardım dileğinde bulunmalarına karşılık, Veziriazam bir فرمان yayımlayarak Kıbrıs Başpiskoposu'nu "kocabaş" unvanı ile adadaki zimmîlerin resmi temsilcisi ve başı ilân edip, İstanbul'daki Fener Patriği'nden bağımsız olarak doğrudan doğruya İstanbul ile ilişki kurabilme yetkisini bahşedecekti⁷⁹.

Bu atılan adımlarla aslında Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi adanın yerel idaresinde Türk Paşası'na ortak edilmişti. Elbette bunun bir anlamı vardı. Bilindiği üzere, Rusya ile yapılan ve kaybedilen bir savaşın sonunda 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması gibi ağır şartlar içeren bir antlaşma imzalanmıştı⁸⁰. 1774 antlaşmasının bazı maddelerini kendi menfaatleri yönünde yorumlayan Rusya kendisini, Osmanlı'nın Ortodoks Hıristiyan tebaasının koruyucusu olduğunu ilân ederken, daha sonra İngiltere ve Fransa da Katolik tebanın hamileri kesilecekti. Her üç devlet de Osmanlı ülkesinde o ana kadar huzur ve güven içerisinde yaşamakta olan Gayrimüslimlerin dini ve milli duygularını kamçılıyarak, onları devlete, ya da efendilerine karşı isyan ettirmek gayesine yönelik olarak bu ülkede birtakım misyonerlik faaliyetlerine girişeceklerdi. Amaç devleti içten de zayıf düşürüp, parçalamaktı⁸¹.

Osmanlı devlet yöneticileri, giderek artan yabancı müdahalesi ve baskısına karşı, özellikle Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Kıbrıs'ta yerli halkın batılı güçlerin politikalarına alet olmalarını önlemek ve kendi tarafına çekebilmek için Kıbrıs Ortodoks Rum Kilisesi önde gelenlerine yukarıda bahsedildiği gibi fevkalade idari, iktisadi ve dini ayrıcalıklar vermiştir. Bu uygulama belli dereceye kadar başarılı olmuş gözükmektedir. Çünkü, Kilise idareye ortak edilmekle hem Rumların Avrupalılarla işbirliğine girmeleri, hem de Rum Başpiskoposu'nun ada halkını Osmanlı idaresine karşı devamlı kıskırtarak muhalefet etmesi engellenebilmişti⁸².

Osmanlı'nın bu "cömertçe imtiyâz verme ve kendine bağlı kılma" uygulamalarının, özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ada tarihinin gelişimi üzerinde etkisi büyük oldu. Önce, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, hem adadaki Rum halkı hem de Türk Paşası

⁷⁶ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler - Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, ss. 173-198, (bundan sonra *Gayrimüslimler* olarak geçecektir).

⁷⁷ Hill, a.g.e. / IV, s. 93; Spyridakis, a.g.e., s. 54; Çiçek, *Zimmis* s. 211.

⁷⁸ Hill, a.g.e. / IV, s. 69; Maier, a.g.e., aynı yerde; Salih R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 104.

⁷⁹ Cobham, a.g.e., s. 316; Spyridakis, a.g.e., s. 57.

⁸⁰ Roderic Davison, "Nationalism as an Ottoman Problem and the Ottoman Response", William L. Ochsenswald (Ed.), *Nationalism in a Non-national State, the Dissolution of the Ottoman Empire*, Ohio State University Press, Columbus, 1977, ss. 25-56.

⁸¹ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK Basımevi, Ankara, ss. 112-115, 132, 136, 139-141, 205-213.

⁸² Hill, a.g.e. / IV, s. 59; Çiçek, *Zimmis*, 59; Nuri Çevikel, *Kıbrıs: Akdenizde Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, ss. 115-116, (bundan sonra *Kıbrıs* olarak geçecektir).

üzerinde etkin bir mevkiye sahip kılınacaktı. Bu tarihten sonra yerli Rum halk, Türk Paşalar'dan ziyade, kendi temsilcileri olan Başpiskopos ve Dragomandan şikâyet etmeye başlayacaklardı. Çünkü, bu kimseler elde ettikleri çeşitli yetkileri kendi dindaşları olan Rum-lara karşı kullanmaya ve kendi şahsi menfaatlerine alet etmeye başlayacaklardı⁸³. Bir başka deyişle, kendi cemaât mensuplarını değişik şekillerde soymaya başlayacaklardı. İstisnâlar her zaman mümkündür. Yani, gerçekten kendi insanların refah ve selâmeti için çalışan Hıristiyan din adamları da mutlaka olmuştur. Fakat özellikle onsekizinci yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru görev yapan reâyâ vekilleri ve onların uygulamaları ortadadır.

Hıristiyan ruhban sınıfının ve Dragoman'ın kendi dindaşlarına karşı en çok baş vurdukları istismâr yollarından birisi şöyleydi: Rum köylülerin ürettiği yıllık ürünlerini, hasattan çok önce, tahmini olarak, genellikle de beklenenden daha düşük bir fiyata bağlamaktaydılar. Hasat sonunda elde edilen ürünü önceden belirledikleri fiyattan ve de vâdeli olarak satın almaktaydılar. Bu şekilde, tabiri caizse ucuza kapattıkları ürünleri gerçek fiyatından ya dışarıya ihrâc etmekteydiler, ya da peşin fiyatına başkalarına satmaktaydılar⁸⁴.

Zimmî temsilcilerinin bir başka göze çarpan istismârları da, bu döneme has olmamakla birlikte, zimmîlerin devlete ödemek zorunda oldukları ve kendileri tarafından yıllık olarak toplanan "emvâl-i mîrî"den olan cizye, haraç, ispençe, nüzül, maişet, rüsüm-ı zecriyye vb. vergilerin toplanması işlemiyle görülmekteydi⁸⁵. Çünkü bu görev onlara bırakılmıştı⁸⁶. Olay aslen, İmparatorluk genelinde bazı Türk idarecilerin de yaptığı "salyâne defterine fazla akçe eklemek"⁸⁷ gibi bir şeydi. Vergi mükelleflerin tespit ve sayımını yapmakla ve her birisine ne kadar vergi yükü düşeceğini tayin etmekle yükümlü olan Kilise yetkilileri ve bu konuda yegâne yardımcıları olan Dragoman, bu işlemler esnâsında, kendi cemaât mensuplarından, devletin tespit ettiği toplam vergi yükünden daha fazla vergi toplamak veya ölen veya kaybolan vergi yükümlülerini de var gösterip, bunların isimlerini defterden düşmeyerek onların vergi yüklerini de diğerlerinden toplamakta, fakat Türk idaresine de, nüfuslarında azalma olduğunu bildirerek önceden tespit edilenden daha az yıllık vergi vermekte ve böylece ortaya çıkan farkı kendi ceplerine atmaktaydılar⁸⁸.

4. Ehl-i Örf

Kıbrıs Eyâleti'nde söz konusu dönemde ada halkının sorunlarının en önemli beşeri kaynaklarından birisi de, İmparatorluk genelinde olduğu gibi⁸⁹, "ehl-i 'örf tâ'ifesi" olacaktı. Bu işte, birkısım ilmiye sınıfı mensupları, yani bazı kadılar ve onların nâibleri de rol oynamışlardı.

Belgelerde, "ehl-i 'örf tâ'ifesi" denildiği zaman sipâhiler veya "sâhib-i 'arz"lar, subaşılar, serdârlar, dizdârlar ve diğer Yeniçeri subayları kastedilmekteydi. Ehl-i örf sınıfına mensup olanların tamamı Müslüman değildi. Zimmîlerden de timâra sahip olanlar vardı. Meselâ Gerine Kalesi bekçilerinden Yorgi v. Savva 7. Bölük'ten olup 4.000 akçelik timâra mutasarrıftı.

⁸³ Maier, a.g.e., s. 119; Cobham, a.g.e., ss. 447-449.

⁸⁴ Maier, a.g.e., aynı yer.

⁸⁵ KŞS 21: 305/2, 309/2, 1209-1210 H.

⁸⁶ KŞS 21: 73/2.

⁸⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, ss. 179-209.

⁸⁸ KŞS 21: 305/2; Hill, a.g.e. /IV, s. 72.

⁸⁹ Halil İnalcık, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, II, 3-4, 1965, ss. 49-145; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. XI.

Yorgi 1202/1788 yılında ölünce timârı, Kale Dizdârı Hacı Ahmed'in teklifi ile Suri v. Ristoğlo'ya tevcih olunmuştu⁹⁰.

Bahsi geçen "*ehl-i 'örf*", yani askeri sınıfa mensup kimselerin halka karşı doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde haksızlık yaptıkları ve şikâyet konusu oldukları anlaşılmaktadır: Birincisinde, bu sınıf mensupları bizzat kendileri birtakım "*zulm ü te'addî*"de bulunmuşlardır. Bu hususta örnekler çoktur, fakat bazı karakteristik olanlarını vermekte fayda vardır.

"Devletlü 'inâyettü merhametlü Sultânım hazretleri sağ olsun" şeklinde başlayan muamelesi yapılmış bir arzuhâlde⁹¹, bir "Nasrâniyye" hanım, kocası "Yanni nâm zimmi"nin 1178 senesinde öldüğünü, ondan kalan "ma'lûmi'l-hudûd" tarlalar için Yanni'nin oğlu ve kendisinin hem oğlu, hem vekili olan Pileri'nin "tapuya müstehak" olduğunu, fakat "tapu-yı câriye" gerektiği için "*sâhib-i 'arz*"a müracaat edip, aynı Müslümanlar gibi "resm-i tapu"yu ödeyip yeni tapu almak istediğinde sâhib-i 'arz'ın buna izin vermediğini ve ziyade akçe talep ettiğini bildirmektedir.

Lefkoşa Kadısı Ahmed Sâdık'ın bir ilâmına⁹² göre, kendisinin gördüğü bir davâda, "medîne-i Lefkoşa sükkânından" Arçozlu Bâli Beşe, yine Lefkoşa'dan eski *Yeniçeri Zâbiti Bekir*'in, bundan 11 sene önce görevde iken, kendisine emânet ettiği "bir nefer 'Arab köle", "bir çift"⁹³, bir katır ve 200 gruşunu geri vermediğini, "gasb" ettiğini iddiâ etmektedir⁹⁴. Aslında, bahsi geçen Yeniçeri Ağası (Ebu) Bekir başkalarının da şikâyet konusu olmuştu. Hicri 1190 yılında⁹⁵ ölen Baf Kazâsı Alây Beyi'nin çocuklarına kalan 1 baş katır ve 6.000 akçenin vârislerine intikâline engel olduğu, "tama'-ı hâm hasebiyle" kendisi "zabt" ettiği ve Lefkoşa Kazâsı "fukarâ re'âyâları"na zarar vermemeleri için "kefil ve müte'ahhid" olduğu belli şahısların kazâya girmelerine ve re'âyâya "zulm ü te'addî" etmesine göz yumduğu⁹⁶ için de halkın şikâyetlerine konu olmuştu.

Yine bir arzuhâlde⁹⁷, "Hırsohu nâhiyesi" İsû karyesi reâyâlarından bir kısmı, ürettikleri sirkeleri için "kânûn ve defter mücebince" *karye sipâhîlerine* 1/5'lik "öşür"lerini düzenli olarak ödemelerine rağmen, kendilerinden "*ziyâde taleb*" olduğunu ve bu durumun ref'i için "hük-m-i şerif" verilmesini istemektedirler.

Ehl-i 'örf'ün bu dönemde âdeta karışmadıkları ve karıştırmadıkları mesele kalmamış gibi gözükmektedir. Bazen Hıristiyanların dini panayruları olan Mirto Panayırı'da Papazlar'ın kendi dindaşlarından toplayacakları "tasadduk akçesi"ne el atmışlar⁹⁸, bazen de "celb-i mâl sevdâsıyla" Tuzla'da Ortodoksları kendi Katolik mezheblerine çekmeye çalışan "Efrenc râhibleri"ne dayanak noktası oluşturmuşlardı⁹⁹.

Ehl-i 'örf'ün doğrudan işledikleri kanunsuz uygulamaları bunlarla sınırlı kalmayacaktı. Başka bir örnekte¹⁰⁰, Lefkoşa Kazâsı'na tâbi Akaça Karyesi'nin "zirâ'atçı re'âyâ kulları", karyele-

⁹⁰ KŞS 21: 105/1, 2.

⁹¹ KBŞ: 1/10, 1178 H.

⁹² KBŞ: 1/14, 1191 H.

⁹³ Bir çift öküz.

⁹⁴ Davâyı, Bekir'in şahitlerinin ifâdeleri ve "şehâdet dahî getiriüz" demeleri ile Bâli Beşe kaybetmiştir.

⁹⁵ KBŞ: 1/12.

⁹⁶ KBŞ: 1/58, 1202 H.

⁹⁷ KBŞ: 1/36, 1198 H.

⁹⁸ KŞS 22: 11/2.

⁹⁹ KŞS 21: 357/2.

¹⁰⁰ KBŞ: 1/52, 1198 H.

rinin “*tımârlı sipâhileri*”ne, üzerlerine düşen a’sâr ve rüsûmlarını vaktinde edâ etmelerine rağmen, karyenin “müşterek sipâhileri” bununla iktifâ etmeyip, “*ziyâde taleb*” ve “*vakitlü vakitsüz*” birçok atlı adamla karyeye varıp “*müft ü meccânen*” yiyecek ve içeceklerini almak gibi “*zulm ü te’addî*” ettiklerini ve dolayısı ile bu tür kanunsuz hareketlerin önlenmesi bâbında “bir kıt’a emr-i şerîf ihsân buyurılması”nı istemektedirler.

Bir belgede de¹⁰¹, yine Kıbrıs ahâlî ve re’âyâsından bazıları maruz kaldıkları haksızlıkları şöyle dile getirmektedirler:

‘Arz-u hâl-i kulları Kıbrıs cezîresi ahâlî ve re’âyâsı olub, içimizden ba’zı kimesneler kendü sun’iyle suya gark ve ateşe hark ve üzerine divâr yıkılıb ve yıldırım urub ve ağaçdan düşüb kendü sun’iyle helâk olanlardan *öşr- diyet* ve *dem- diyet* alınmak memâlik-i mahrûsede bâ-fermân-ı ‘âli memnû’ iken voyvoda ve mütesellim ve *sâ’ir ehl-i ‘örf tâ’ifeleri*” taraflarından “sizin kasabanızda ol-vechile kan olmuş” deyü *öşr-diyet* ve *dem-diyet* mutâlebesiyle *hilâf-ı kânûn te’addî ve rencideden* hâlî olmadıklarımıza binâen merâhim-i ‘âliyyelerinden mercûdur ki, kânûn üzre men’ ü def için emr-i ‘âlîleri ihsân buyurılmak bâbında emr-ü fermân devletlü ‘inâyetlü Sultânım hazretlerindedir.

Bendegân-ı ahâlî-i re’âyâ-i cezîre-i mezbûre

*Ehl-i ‘örf*e mensup kimselerin, yukarıda anlatıldığı gibi, bazen bizzat kendilerinin halka karşı kanunsuz harekette buldukları, bazen de kendi adamları veya başkaları tarafından halkın bu tür usûlsüz uygulamalara maruz bırakılmalarına göz yumarak onlara dolayısıyla yardım ettikleri veya suça ortak oldukları görülmekteydi. Bunun örnekleri de çoktur. Meselâ, birisinde¹⁰², Lefkoşa Kazâsı “re’âyâ fukarâsı”, yine aynı kazâdan Mûzî Mustafa isimli birisinin “ehl-i ‘örf”e kendilerini “gammazlayarak” akçelerinin alınmasına neden olduğunu, “bi-lâ-emr-i şerîf tekâlîfleri umûrına” karışarak “zulm ü te’addî” ettiğini bildirmekte ve bu durumların “men’ vü def”i için “emr-i şerîf” “ricâ” etmektedir.

Yine Lefkoşa’dan bir kısım “re’âyâ fukarâları”, bir arzuhâllerinde aynı kazâdan Kara oğlu Mehmed’dan¹⁰³, bir başka arzuhâllerinde Lefkoşa’dan Mugannî (?) oğlu Hüseyin ve Sarı’nın oğlu Benli İsmail’dan¹⁰⁴, bir başkasında Lefkoşa’dan Sâlih’ten¹⁰⁵ ve bir başkasında da yine Lefkoşa’dan Kapuser Ahmed ve Göbekli Mehmed’dan¹⁰⁶ de aynı kanunsuzluk ve haksızlıklardan dolayı şikâyetçi olmaktadır.

Halkı “ihkâk-ı hak”, yani adâlet talebi için İstanbul’a arzuhâl ve mahzar göndermeye zorlayan etkenler ortaya konulduktan sonra, çalışmanın dördüncü bölümünde ise, dönemin birçok siyasi, idari, mali, toplumsal ve ekonomik gelişmesine ışık tutan B.O.A. A.DVN. KBŞ. Dosyası’ndaki Kıbrıs Ortodoks Kilisesi mensuplarına ve Gayrimüslimlere ait arzuhâller ve mahzarlar incelenecektir.

¹⁰¹ KBŞ: 1/53, 1199 H.

¹⁰² KBŞ: 1/47, 16. 1. 1199 H.

¹⁰³ KBŞ: 1/48, 7. 1. 1199 H.

¹⁰⁴ KBŞ: 1/43, 8. 1. 1199 H.

¹⁰⁵ KBŞ: 1/49, 19. 1. 1199 H.

¹⁰⁶ KBŞ: 1/50, 24. 3. 1199 H.

IV. ORTODOKS KİLİSESİ MENSUPLARINA VE GAYRİMÜSLİMLERE AİT ARZUHÂLLER VE MAHZARLAR

Bir onsekizinci yüzyıl Osmanlı eyâleti olan Kıbrıs'ta şahit olunan ve yukarıda genel hatları ile değinilen şartlar altında Ortodoks Kilisesi mensupları ve Gayrimüslimler hak arama çerçevesinde zamanın İstanbul hükümetlerine farklı zamanlarda ve çeşitli konularda arzuhâl ve mahzar gönderme ihtiyacını hissetmişlerdir. Onların gönderdikleri arzuhâl ve mahzarlarla ilgili olmak üzere bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (İstanbul) ayrı bir dosya bulunmaktadır.

Söz konusu dosya, A. DVN. KBŞ., (Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümâyûn Kıbrıs Şikâyeti Kalemi) Dosyası'dır. Dosyada 59 adet gömlek ve bu gömlelerde belgeler vardır. Bazı gömleklerin içinde belge bulunmamaktadır. Belge içeren gömlek numaraları şunlardır: 1, 5-6, 8, 10-12, 14-17, 19-55, 57-59. Dosyada bu durumda 51 adet belge bulunmaktadır.

İlk gömlekte Veli (?) isimli bir Müslümana ait Hicri 1150 tarihli bir arzuhâl, son gömlekte ise Seyyid Hasan isimli yine bir Müslümana ait Hicri 18. 2. 1206 tarihli bir arzuhâl bulunmaktadır.

A. DVN. KBŞ. Dosyası'nda, özeti veya tamamı transkribe edilerek verilecek olan 35 arzuhâl, 4 mahzar, 8 i'lâm, 2 'arz ('arîza)¹⁰⁷, 1 kâ'ime¹⁰⁸ ve bir takrîr¹⁰⁹ bulunmaktadır. Müslümanlar 8 arzuhâl, 2 mahzara ve Zimmîler 27 arzuhâl, 2 mahzara sahiptir. Dosyadaki 51 belgenin %56.86'si, 4 mahzarın %50'si ve 35 arzuhâlin de %77.14'ü Zimmîlere aittir.

1 'arz (1/22), 1 takrîr (1/15), 1 kâ'ime (1/27), Müslümanlara ait 1 mahzar (1/20) ve 1 arzuhâl (1/44) ve 5 i'lâm (1/8, 1/16, 1/29, 1/30, 1/31) da Zimmîlerle ilgili veya en azından onlara dair kayıt içermektedir. Bu durumda 51 blegenin 40 tanesi, yani %78,43'ü Zimmîlerle doğrudan veya dolaylı olarak ilgilidir.

Müslümanlar hak arama yolunda İstanbul'a yazdıkları 8 arzuhâl ve 2 mahzarda Müslümanları; Zimmîler de 27 arzuhâlin 21'inde ve 2 mahzarın 2'sinde Müslümanları şikâyet konusu yapmışlardır. 28 arzuhâlden 6'sının konusu Zimmîler arası sorunlara dairdir.

Müslümanlar bir arzuhâllerinde (1/44) isimleri verilen birkaç Müslüman ile bazı Zimmîleri birlikte şikâyet etmişlerdir.

Zimmîler 27 arzuhâllerinin 10'unu şahsî, 18'ini karye, nahiye veya kazâ ahâlileri olarak topluca sunmuşlardır. Yani 18 arzuhâl, mahzar niteliğindedir. Buna karşılık, Müslümanlar 8 arzuhâllerinden 5'ini şahsî olarak, 3'ünü de topluca sunmuşlardır.

Zimmîler arzuhâllerinin 26'sini sadrazama, 1 tanesini padişaha (1/11), 2 mahzarlarının 2'sini de sadrazama hitaben yazmışlardır. Müslümanlar arzuhâllerini ve mahzarlarını sadrazama sunmuşlardır.

¹⁰⁷ 'Arz (arîza), kısaca, resmi şahıslar tarafından üst makamlara sunulan resmi dilekçeler anlamına gelmektedir (İnalçık, *Şikâyet Hakkı*, s. 35).

¹⁰⁸ Kâ'ime, arîza ve tezkire yerine geçen ve üst makamlardan alt makamlara yazılan belgedir (Kütükoğlu, a.g.e., s. 275).

¹⁰⁹ Takrîr, Arapça "karar"dan üretilmiş bir kelimedir ve "yerleştirme", "sağlamlaştırma", "anlatma" anlamlarına gelmektedir. Diplomatik ilmi açısından ise, takrîr, bir işi yazılı olarak ilgili makama bildiren bir tür belgedir (Sâmi, a.g.e., s. 425). Söz konusu makam padişah, sadrazam veya daha alt kademedeki bir görevli olabilirdi. Takrîr, bir meseleye dair resmi dairelerin başkan veya emînleri tarafından elkâbsız olarak tezkire gibi yazılır ve mühürlenirdi (Mehmed Tefkik, *Usûli İnşâ ve Kitâbet*, İstanbul, 1307, s. 424. Aktaran, Kütükoğlu, a.g.e., s. 214).

Dosyadaki Müslümanların ve Gayrimüslimlerin arzuhâlleri ve mahzarları nesih ve divânî kırması yazı türleri ile kaleme alınmışlardır¹¹⁰. Bazıları herhangi bir gruba dahil edilemeyecek kadar kötü yazılmıştır (1/33-34, 40, 42-43, 45-48, 50-51, 57). Bazıları da çok güzel kaleme alınmıştır (1/58). Gerek yazı, gerekse dil açısından gayet kötü yazılmış olan arzuhâller sıradan Zimmîlere aittir. Hepsisi de aynı kaleminden çıkmış gibi gözükmetedir. Kilise temsilcilerinin doğrudan işin içinde yer aldığı ciddi konularda, -meselâ adadaki Türk ileri gelenlerinin İstanbul'a şikâyet edilmesi gibi (1/58)- arzuhâllerin itina ile ele alındığı görülmektedir. Müslümanların arzuhâlleri daha düzgün şekilde kaleme alınmıştır.

Zimmîleri temsilen Kıbrıs Divân Tercümânları, Mahkeme ve Konsolosluk Tercümânları'nın kaleme aldıkları arzuhâl veya mahzarlarda genelde gerek ifâde, gerekse yazım kuralları açısından, Müslümanlara göre daha fazla uygunsuzluklara ve yanlışlıklara düştükleri görülmektedir. Bununla birlikte, Türkçe'nin onların yabancı dili olduğunu unutmamak gerekir.

Zimmîler İstanbul'a gönderdikleri arzuhâllerini ve mahzarlarını Türkçe ile kaleme almış olmakla birlikte, elimizdeki bazı belgelerin gösterdiği gibi, zaman zaman kendi dillerinde, yani Rumca (Rûmîce, Rûmî lisânında) ile de sunabilmişler ve isteklerini elde edebilmişlerdir¹¹¹. Rum temsilciler veya görevliler ayrıca kendi cemaatleriyle ilgili çeşitli konularda Osmanlı idaresine sunacakları veya gerektiğinde gösterecekleri defter veya kayıtları da Rumca kaleme alabilmekteydiler¹¹².

Diplomatik ilmi açısından Gayrimüslimlerin ilgili dönemde İstanbul'a sundukları arzuhâller ve mahzarlar yukarıda ele alınan özellikleri taşımaktadırlar. Rükünler bunlarda mümkün olduğu kadar sade tutulmuştur. İstanbul'a arzuhâl yazan Zimmîlerin çoğunluğunun kırsal kesimde çiftçilik ve hayvancılık yapmakta olduğu göz önünde bulundurulduğunda arzuhâllerin en sade ve yalın hâlde olması anlaşılabilir bir durumdur. Zirâ, Piskoposların İstanbul'a sundukları mahzarlar diplomatik ilmi kurallarına daha uygun ve daha düzgün yazılmışlardır (1/6, 20).

Dosya'da yer alan bütün belgeler konularına göre gerekli olan muamelelere dair kayıtlar içermektedir. Belgelerin hepsinde en üstte sağ ve sol köşelerdeki İstanbul hükümet merkezi kalemlerine (büro) âit derkenârlar, telhisler, ilk ve nihâi buyuruldular, sahıhlar, vs. notlar vardır. Bunlar göstermektedir ki, idarecilerin kendilerine yaptığı veya birbirlerine karşı işledikleri her türlü "zulm ü te'addî", yani haksızlığa dâir Müslim-gayrimüslim bütün halkın Kıbrıs'tan gönderdiği şikâyet dilekçelerinin hepsi merkez tarafından dikkâtle incelenip muamele görmüş ve gerekli mercilere konu havâle edilmiştir.

Bu dönemde kaleme alınan ve İstanbul'a sunulan arzuhâllerin ve mahzarların çoğunun reâyâyâya, yani Zimmîlere ait olması dikkât çekicidir. "Reâyâ fukarâları" sıradan Müslümanlardan başka, merkeze sundukları 27 arzuhâlin 10'unda olmak üzere, rahatlıkla ve sık sık Türk yöneticilerini de (muhasıl, mütesellim, mültezim, kadı, nâ'ib, voyvoda, câbî, sahib-i 'arz, Yeniçeri Ağası, serdâr, subaşı, vs.) tek tek (1/6, 10, 26, 36, 39, 42, 46, 54, 58) veya hepsini

¹¹⁰ Kadı i'lâmları ise ta'likle yazılmıştır. Bazı belgelerde birçok yazı türü birlikte kullanılmıştır.

¹¹¹ KBM: 1/14. Buradaki Hicri 17. 11. 1181 tarihli belge bir mahzardır. Altında "dörd nefer Piskoposlar"ın, yani Başpiskopos Hrisantos ve üç yardımcısının isim, unvan ve Türkçe kazanmış mühürleri vardır. KBM Dosyası'nın 14. gömleğinde mahzarın Rumca orijinalinden başka, İstanbul'da Türkçe'ye tercüme edilmiş sureti ve konuyla ilgili yayımlanan hüküm kaydı vardır. Bkz. Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti*, ss. 350-351, 370-372.

¹¹² KBŞ: 1/22; Çevikel, *Kıbrıs*, s. 182.

birlikte (1/52) merkeze şikâyet edebilmişlerdir. Müslümanlar ve Müslüman yöneticilerden başka kendi liderlerinden Kıbrıs Dîvân Tercümânı Acı Yorgaki veled-i Yanni'yi de kendilerine karşı işlediği haksızlıklardan dolayı şikâyet etmişler ve tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini sağlamışlardı (1/25, 29, 31). Bu duruma bakarak rahatlıkla İmparatorluk genelinde olduğu gibi¹¹³, Zimmîlerin şikâyet haklarını serbestçe, cesaretle ve Müslümanlara göre daha fazla kullanmış oldukları söylenebilir.

Zimmîlerin İstanbul'a taktim ettikleri arzuhâllerde yalnızca arzuhâl sahiplerinin ve şikâyet edilen kimselerin isim, adres, unvan ve ikamet yerleri değişken unsurları oluşturmaktaydı. Bu belgelerin hemen hemen hepsinde, "hüve" daveti ve "devletlü 'inâyetlü merhâmetlü Sultânım hazretleri sağ olsun" elkâbından sonra metin kısmı şöyle bir formül içerisinde devam etmekteydi:

Bu kulları (cezîre-i Kıbrıs'/da/a) vâkî'/tâbî' Kazâsı/'nın/dan/na tâbî' ... nâhiyesi/nin/den ... karyesi/nin/den/ re'âyâ fukarâları olup, kazâ//nâhiye/karye-i mezbûr sâkinlerinden ... nâm kimse/kimesne/kimesneler kendü hâlinde/lerinde olmayub şerîr ve gammâz olup dâ'imâ fukarâyı kâdî, nâ'ib, voyvoda, muhassıl, subaşı, ve sâ'ir *ehl-i 'örf'e* hilâf-ı vâkî' mevâd isnâdıyla gammâzlayub/varub gammâzlayarak ve akçemi/akçelerimiz alınmağa bâ'is, bi-lâ-emr-i şerîf tekâlifimiz umûruna karışub, hilâf-i kânûn zulm ü te'addîsi men' vü def olunmak bâbında emr-i şerîf ricâ olunur bâkî emr ü fermân devletlü Sultânımdır.

Bende/bendegân-ı ahâlî/re'âyâ-i fukarâ kulları

A. DVN. KBŞ. Dosyası'ndaki Zimmîlere ait mevcut dilekçelerin çoğunluğunun özellikle 1198-1199 H./1784 yılında kaleme alınmış olması da dikkat çekicidir. Zimmîler KBŞ Dosyası'ndaki 27 arzuhâllerinden 7'sini 1198 yılında, 16'sını 1199 yılında yazmışlar. Zirâ bu tarihte, Kıbrıs'ta 8 yıldan beri muhassıllık yapmakta olup, "re'âyâ vekilleri" olan Ortodoks Başpiskoposu, yardımcıları ve Kıbrıs Dîvân Tercümânı (Dragoman) ile bilhassa adanın iç ve dış ticâreti hususunda¹¹⁴ şiddetli bir rekâbet ve mücâdele içerisinde bulunan ve her türlü şikâyet dilekçesinde doğrudan ve dolaylı da olsa şikâyet konusu edilen El-hâc Abdülbaki Ağa, Müslümanların da şikâyeti üzerine görevden azledilmişti¹¹⁵. Bu durum özellikle Zimmîleri oldukça cesaretlendirmiş gözükmektedir. Zimmîler 27 arzuhâllerinden 1'ini 1200 (1/54), 1'ini 1202 (1/58) ve 1'ini de 1206 (1/57) yılında yazmışlardır. 1 tane de 1187 yılına ait (1/10) arzuhâlleri vardır. Bu durumda Zimmîlerin 27 arzuhâlinin 26'sının 1198 ve sonrasına ait olduğu görülmektedir.

Bu nokta şöyle bir başka hususu akla getirmektedir: Bugün sıradan bir vatandaş için olduğu gibi, bu tarihte de, zimmî cemaâtüne mensup sıradan kimselerin, şahsen veya grup hâlinde, okuma-yazma oranlarının çok düşük olmasına rağmen¹¹⁶, büyük bir medenî cesaretle, kırsal kesimde yaşıyor olmaktan da kaynaklanan onca zorluklar içerisinde çok zor gözüken bir işi, her zaman değil de belli bir yıl (Hicri 1199) içerisinde birçok defa yapabilmişlerse bunu tesâdüfle açıklamak kolay değildir.

¹¹³ Ercan, *Gayrimüslimler*, ss. 281-282.

¹¹⁴ Cobham 1908, s. 368.

¹¹⁵ KBM: 1/40; KBŞ: 1/29, 31.

¹¹⁶ Kaldı ki, Purcell (*a.g.e.*, s. 197) adanın kırsal kesimlerinde görevli Ortodoks din görevlilerinin bile Osmanlı idaresi boyunca okuma-yazmasız olarak kaldıklarını ve bu nedenle doğum, ölüm ve evlilik kayıtlarının nadiren yapılmış olduğunu savunmaktadır. Osmanlı idaresi altında Rumların eğitim durumları için bkz. Çevikel, *Kıbrıs*, s. 177 vd.

Bununla birlikte, mevcut belgeler ve dönemin siyasi gelişmeleri, daha doğrusu Kilise ile Kıbrıs Muhassılı arasında cereyan eden çok yönlü rekâbet ortamı¹¹⁷ göz önünde bulundurulduğunda, özellikle, isim verilmeden “re‘âyâ fukarâları kulları” gibi umumi adlar kullanılarak yazılmış olan arzuhâllerin “re‘âyâ vekilleri ve kocabaşları”nın (Başpiskoposlar, piskoposlar, Dîvân, Mahkeme ve Konsolosluk Tercümânları) kaleminden çıkmış olduğu sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir. Bu hususta Kilise yönetiminin ya da “re‘âyâ vekilleri”nin yönlendirme ve organizasyonları şüphe götürmemektedir.

Reâyâ vekilleri'nin, muhassıl ağâlar ile olan mücâdelelerinde Kıbrıslı zimmileri öyle ya da böyle kullandıklarını ve provoke ettikleri görüşünü, 1206 H./1792 yılında zimmilerin ürettiği “hamr (şarap) ve araka” türü “müskirât”tan alınan devlet vergisi olan “rüsûm-ı zecrîyye”nin toplanması işlemi sürerken göstermiş oldukları tavır da desteklemektedir. Çünkü, “re‘âyâ vekilleri ve kocabaşları” karye ve hânelerdeki şarap ve benzeri içkilerin hesaplanıp vergilerinin alınacağını duyar duymaz, zimmilere evlerindeki şarapların bir kısmını saklamalarını bildirdikleri kaydedilmektedir¹¹⁸. İlk önce ada genelinde toplam 16.664 guruş 32 pâre “rüsûm-ı zecrîyye” toplanmışken, “re‘âyâ vekilleri ve kocabaşları”nın Lefkoşa'ya çağrılıp yapılan soruşturmaları neticesinde, genel toplam rakamı 40.000 guruşa ulaşmıştır.

Bu dönemde bir kazâ, nahiye veya karye halkı tarafından İstanbul'a topluca sunulan arzuhâllerin Müslümanlara mı, yoksa Zimmiler mi ait olduğunu “imza” kısmına bakarak tespit edebilmek her zaman kolay olmamaktadır. Bununla birlikte, özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı belgelerinde Müslümanların ve gayrimüslim cemaat mensuplarının kullandıkları unvanlar arasında önemli bir fark göze çarpmaktadır. Türk yöneticilerin yazışmalarda gayrimüslim tebaayı “re‘âyâ”, Müslümanları da “ehl-i İslâm”, “âhâlî-i İslâm”, “âhâlî-i müslimîn” veya sadece “âhâlî” şeklinde isimlendirmeyi tercih ettikleri görülmektedir¹¹⁹. Gayrimüslimler de, kendilerinin o şekilde isimlendirilmesini kabul etmiş gözükmemektedirler. Zirâ, İstanbul'a gönderdikleri arzuhâllerinde ve mahzarlarında isimlerinin önlerinde veya yerlerinde unvan olarak çoğunlukla “fuakarâ”, “re‘âyâ fukarâları”, “re‘âyâ kulları”, “fukarâları”, “âhâlî-i fukarâ” vb. tâbirleri kullanmışlardır¹²⁰.

A. DVN. KBŞ. Dosyası'ndaki arzuhâllerin ve mahzarların yer kayıtlarına göre ada genelinde dağılımına bakıldığında aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Yer / Belge Numarası:

Gerine / Labta karyesi: 23

Gerine: 37, 38

Kıbrıs / Dali karyesi: 23

Kıbrıs: 10, 19, 21, 22, 24, 39, 53, 55

Lefke / Karave karyesi: 34

Lefke: 26

¹¹⁷ Kilise'nin Muhassıllar, Muhassılların da Piskoposlar hakkındaki şikâyetleriyle ilgili arz ve mahzarlar için bkz. KBŞ: 1/6, 22, 27, 58.

¹¹⁸ KBM: 1/55, 1206 H.

¹¹⁹ KBM: 1/14, 18, 40, 44, 50-51, 55 ve KBŞ: 1/5-6, 20, 41.

¹²⁰ KBŞ: 1/6, 27, 29, 36, 40-40, 43, 45, 47-48, 50, 52-54, 58.

Lefkoşa / Akça karyesi: 52

Lefkoşa / Dağ nâhiyesi: 46

Lefkoşa / Değirmenlik: 1

Lefkoşa / Omorho nâhiyesi: 44, 54

Lefkoşa: 5, 6, 8, 12, 14, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 59

Mesariye / Silu karyesi: 33

Mesariye / Uşşak (?) karyesi: 32

Tuzla: 11, 17

Kısaca bir değerlendirme yapmak gerekirse, 51 belgenin 29'unda adres olarak Paşa Sancağı, yani eyâlet merkezi olan Lefkoşa gösterilmiştir. Burada hatırlanması gereken noktada, ada nüfusunun çoğunluğunun Lefkoşa ve civarında ikamet ettiği, adanın en önemli ticaret merkezinin Lefkoşa olduğu ve idari kurumların burada bulunduğudır. Dolayısıyla nüfusun, ticaretin, ziraatin, zanaatın, kültürün ve de siyasetin merkezinde sorunların diğer bölgelere göre daha sık baş göstermesine ve şehirde yaşayanların daha yüksek bir kültür düzeyine ve medeni cesarete sahip oldukları için hak arama yolunda daha aktif olmalarına şaşmamak gerekir. Bu dönemde de önemli bir yerleşim yeri olan Mağusa Kazâsı'na ait bir belgenin olmayışı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte coğrafi açıdan adanın hemen hemen her köşesinden insanların şikâyet haklarını kullandıkları görülmektedir.

Aynı dosyadaki Zimmîlere ait arzuhâllerin ve mahzarların yer kayıtlarına göre dağılımına bakıldığında şöyle bir tablo oluşmaktadır:

Mahzarlar (Yer / Belge Numarası):

Gerine / Labta karyesi: 20

Lefkoşa: 6

Arzuhâller (Yer / Belge Numarası):

Gerine: 37, 38

Hrisohu nâhiyesi / İsu karyesi: 36

Kıbrıs: 10, 21, 39, 52, 53

Lefke / Karave karyesi: 34

Lefkoşa / Dağ nâhiyesi: 46

Lefkoşa / Omorfo nâhiyesi: 54

Lefkoşa: 25, 28, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 58

Mesariye / Silu Karyesi: 33

Mesariye / Uşşak (?) karyesi: 32

Tuzla: 11

Söz konusu dağılıma bakıldığı zaman belgelerin genelinde geçerli olan hususların Zimmilere ait belgeler için de geçerli olduğu görülmektedir. 27 arzuhâlin 15'inde ve 2 mahzarın 1'inde adres olarak ada merkezi olan Lefkoşa ve ona bağlı nâhiye ve karyeler gösterilmiştir. Bu durumdan, Zimmiler için de hayatın merkezinin Lefkoşa olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Zimmilerin temsilcileri olan Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu'nun, Kıbrıs Dîvân Tercümânı ve Mahkeme Tercümânı'nın (Dragoman) ikâmetgâhlarının Lefkoşa'da bulunduğunu hatırlamak gerekir.

İçerik açısından A. DVN. KBŞ. Dosyası'ndaki belgelere bakıldığında gayet renkli bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Dosya'daki 51 belgenin içerdiği konuları bazı başlıklar altında toplamak mümkündür. Konu başlıkları ve ilgili belgelerin numaraları aşağıdaki gibidir:

- Alacak-verecek meselesi: 28, 33, 37, 38
- Arazi-toprak meselesi: 34
- Asayiş: 58
- Faili meçhul cinayet: 23, 24
- İltizâm/mültezim: 17
- Kıbrıs'tan peksimet talebi/korsanlık: 19
- Mal-mülk gasbı: 14, 59
- Muhassıl Silahdâr (Çil) Osman Ağa Olayı: 5, 6, 8, 30, 31
- Otlak-merâ meselesi: 32
- Reâyâyı idarecilere gammazlama: 40, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51
- Su meselesi: 41, 44
- Tercümân Acı Yorgaki veled-i Yanni'nin haksızlıkları, tutuklanması, İstanbul'a irsâli: 25, 29, 31
- Ticari ortaklık: 21
- Usulsüz devre çıkma, yem ve yiyecek talep etme: 26
- Vakıf/arazileri/icârı: 1, 16, 20, 55
- Verâset/tereke: 11, 12
- Vergi/ziyâde talebi/usul: üzlükleri: 10, 15, 22, 27, 35, 36, 39, 42, 46, 52, 53, 54
- Vesayet: 57

Yukarıda görüldüğü gibi, belge sayısına göre halkın en çok şikâyetçi olduğu konular şunlardır: Vergi meseleleri (11 belge), reâyâyı idarecilere gammazlama (8 belge), Muhassıl Osman Ağa olayı (5), Vakıf ve vakıf arazileri (4 belge), Alacak-verecek meselesi (4 belge), Tercümân Acı Yorgaki veled-i Yanni olayı (3) ve çeşitli olağan konular. Muhassıl Osman Ağa ve Tercümân Acı Yorgaki veled-i Yanni'nin, özellikle vergileri konusunda yaptıkları haksızlıklardan dolayı halkı çileden çıkarmış, birincisi çıkan bir arbedede öldürülmüş, ikincisi de yapılan şikâyetler üzerine gerekli takibattan sonra tutuklanmış ve İstanbul'a gönderilmiş olan Müslümanların ve Gayrimüslimlerin önde gelenleri olduğunu belirtmek gerekir.

Belge içerikleri konusunda elde edilen söz konusu verilerden hareketle, ada halkının on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında karşılaştığı en önemli sorunun vergileri konusunda yapılan usulsüzlükler ve haksızlıklar olduğu söylenebilir. Bu durum da, aslında, yukarıdaki bölümlerde değinildiği gibi, ilgili dönemde İmparatorluk genelinde hâkim olan ve merkez-taşra ilişkileri çerçevesinde meydana gelen gelişmelerin Kıbrıs Eyâleti'ni de doğrudan etkilemiş olduğunu göstermektedir.

Gayrimüslimlere ait veya en azından onlarla ilgili kayıt içeren belgelere gelince, bunları da aşağıdaki gibi tasnif etmek mümkündür.

Konu / Belge Numaraları:

Alacak-verecek meselesi: 28, 33, 37, 38

Arazi-toprak meselesi: 34

Asayiş: 58

Muhassıl Silahdâr (Çil) Osman Ağa Olayı: 6, 8, 30, 31

Otlak-merâ meselesi: 32

Reâyâyı idarecilere gammazlama: 40, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51

Su meselesi: 44

Tercümân Acı Yorgaki veled-i Yanni'nin haksızlıkları, tutuklanması, İstanbul'a irsâli: 25, 29, 31

Ticari ortaklık: 21

Vakıf/arazileri/icârı: 16, 20

Verâset/tereki: 11

Vergi/ziyâde talebi/usulsüzlükleri: 10, 15, 22, 27, 36, 39, 42, 46, 52, 53, 54

Vesayet: 57

Bu tasnife bakıldığında Zimmîlerin ilgili dönemde şikâyet ettikleri sorunların belge sayısına göre; vergi usulsüzlükleri (11 belge), bazılarının kendilerini yöneticilere gammazlaması (8 belge), alacak-verecek meselesi (4 belge), Muhassıl Osman Ağa meselesi (4 belge), Tercümân Acı Yorgaki veled-i Yanni'nin haksızlıkları, tutuklanması, İstanbul'a irsâli (25, 29, 31) ve olağan sıkıntulardan oluştuğu söylenebilir.

SONUÇ

Onsekizinci yüzyıl ve özellikle ikinci yarısı İmparatorluk genelinde olduğu gibi, Kıbrıs Eyâleti'nde de idari, sosyal ve ekonomik açıdan çalkantılı ve sıkıntılı geçmiştir. Bu değişim döneminde merkezi hükümetlerin taşrada otoritesini önemli ölçüde yeni mahalli güç odaklarına kaptırdığı veya onlarla paylaşmak zorunda kaldığı görülmüştü.

Bu dönemde Kıbrıs'ta Müslüman âhâli ve gayrimüslim reâyânın ada tarihinde hiç eksik olmayan kuraklık, vebâ, depremler ve çekirge istilâları gibi âfetlerden başka karşılaştığı sıkıntuların üç resmi kaynağı vardı: Kanun ve nizâm tanımaz hale gelen askerî sınıf, ya da "ehl-i 'örf", bunlara karşı devletin desteği ile ortaya çıkan ve yeni mahalli güçleri oluşturan "Kıbrıs

ayân ve eşrâfî" ve Zimmîlerin resmi temsilcileri kılınan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcileri ve Kıbrıs Divân Tercümânı (Dragoman) idi.

Yüzyılın ikinci yarısında, taşrada devlet otoritesinin temsilcileri durumundaki adı geçen zümrelere mensup kişilerin halktan en kısa sürede en yüksek oranda para elde etmek için yaptıkları baskı ve çok çeşitli kanunsuz ve izinsiz uygulamalarından bütün ada halkı oldukça bunalmış, "perâkende vü perîşân" olma noktasına gelmişti.

Bu noktada, imkânı ve medeni cesareti olan Kıbrıs'taki Müslüman âhâli ve zimmî reâyâdan bazı kimseler karşılaştıkları sorunların çözümü için konuyu şahsi veya toplu olarak arzuhâl ve mahzar şeklinde İstanbul'a yazmışlardı. Bu arzuhâller ve mahzarların önemli bir kısmı T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. DVN. KBŞ. Dosyası'nda kayıtlıdır.

Bu çalışmada söz konusu dosyadaki Zimmîlere ait arzuhâller ve mahzarlar ele alınmıştır. Yer yer Müslümanlara ait olanlarla birlikte değerlendirilmiştir.

Yapılan incelemede Zimmîlerin hak arama yolunda şikâyet haklarını rahatlıkla ve özellikle Hicri 1198 yılı ve sonrasında sıklıkla kullandıkları görülmüştür. İstanbul'a Müslümanlardan daha fazla arzuhâl göndermiş olan Gayrimüslimler sıradan Müslümanlardan başka, Müslim ve gayrimüslim yöneticileri bile bazen birer birer, bazen de hepsini birlikte şikâyet etmişler ve sonuç almışlardır. Merkezi hükümetler yapılan yazılı şikâyetlerin hepsiyle ilgilenmişlerdir. Bu çerçevede Kıbrıs Muhassılı El-hâc Abdülbaki Ağa ve Divân Tercümânı Acı Yorgaki veled-i Yanni gibi en yetkili kişileri bile Hicri 1198 yılında en sert şekilde cezalandırmaktan geri kalmamıştır. Bu durum Zimmîleri hak arama yolunda daha da cesaretlendirmiştir.

Osmanlı hükümetleri Zimmîlerin kendi dillerinde sundukları dilekçelerini de kabul etmiştir. Sıradan Zimmî reâyâ arzuhâllerinin yazımında, Kilise temsilcilerinden ve Divân, Mahkeme ve Konsolosluk Tercümânları'ndan (Dragoman) her türlü yönlendirme, destek ve teşviki görmüştü. Bununla birlikte, bunların sunduğu arzuhâller ve mahzarlar, diplomatik ilmi açısından Müslümanlarınkine göre genelde daha sade, yazım şekli ve dilbilgisi açısından daha sorunludurlar.

Zimmîler arzuhâllerini ve mahzarlarını çoğunlukla adanın idari, ticari, zanaat, kültür ve nüfus yoğunluğu açısından merkezi olan Lefkoşa'dan göndermişlerdi. Gönderdikleri 27 arzuhâlden 26'sını Hicri 1198 sonrasında yazmışlardı. Zimmîler İstanbul'a en çok vergileri konusunda karşılaştıkları sorunlarla ilgili arzuhâl ve mahzar sunmuşlardı.

B.O.A. A. DVN. KBŞ. (Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümâyûn Kıbrıs Şikâyeti Kalemi)
Dosyası'ndaki Belgelerinin Dökümüne Dair Tablo:

B. No ¹²¹	Belge Türü	Tarih (H.)	Yer	İmza Sahibi/i/leri	Şikayet Edilen/ler	Konu	Talep Edilen
1	Arzuhâl	1150	Değirmenlik'te Cafer Paşa Vakfı	Bende Veli		Vakaf Mütevellisi'nden Anyomilyo Çiftliği'nin icarı	Çiftliğe müdahale edilmemesine dair fermân
5	Mahzar	11/5/1178	Lefkoşa	Ulemâ, ayân ve eşrâf, askeri sınıf önderleri ¹²²		Muhassıl Silahdâr Osman Ağa olayında oluşan zararın telafisi teahhüdü	
6	Mahzar	11/5/1178	Lefkoşa	Bende-i Dört nefer Piskoposlar ve reâyâ kulları ¹²³		Osman Ağa olayında oluşan zararın telafisine dair taahhüd ve sadakat beyanı	
8	İlâm	23/5/1178	Lefkoşa	Lefkoşa Müvellâsı Hafız Abdürrahim		Osman Ağa'dan kalan emvâlin emîn-i beytül-mâle teslim edildiğine dair	
10	Arzuhâl	1187	Kıbrıs ceziresi	Câriye-i Nasrâniyye	Sâhib-i 'arz	Ziyâde resm-i tapu talebi	Tapunun alverilmesi için ¹²⁴ fermân
11	Arzuhâl/ Padişaha	1/5/1189	Tuzla Kazası	Verese-i hâlike-i mezbûre	Fransız Konsolosu Isadiyer nam müste'men	Morsimez (?) Tomasiye bint-i Bedru'dan 'irsan kalan eşya, tereke ve nükûdu zabt etmek	İlhkâk-ı hack için hatt-ı hümâyûn
12	Arzuhâl	1190	Lefkoşa	Bende Muhammed	Lefkoşa Yençeri Ağası Ebubekir Ağa	Müteveffâ Baf Kazası Alay Beyi'nden 'irsan kendisine kalan 1 baş katır, 6 bin guruş nükûdu ahz	Hakk-ı 'irsinin alverilmesi için fermân-ı 'âlî
14	İlâm	29/4/1191	Lefkoşa	Lefkoşa Müvellâsı Ahmed Sâdik	Lefkoşa'dan Bekir	Arçozlu Bali Beşe'nin 600 kadar koyun, 1 çift, bir nefer Arab köle, 1 katır ile 200 guruşunun gasben ahz edilmesi	
15	Takrir	Evâsıt-ı Safer 1191	Gerine Kazası ¹²⁵ Labta karyesi	Kıbrıs Muhassılı Abdülbaki Ağa	Lefkoşa'dan Câbi mellâ Mustafa, Labta'dan Abdurrahman, Kahveci İsmail ve Cîn Hasan	Gerine Kazası Labta karyesi ahâli ve fukarâsından kanunsuz "şartlama" adıyla 70'er ve 80'er guruş alınması	

¹²¹ Dosyada yer alış sırasına göre belge numaralarını gösterir.

¹²² "Cezire-i Kıbrısın umûmen 'ulemâ ve sülehâ ve sâdat ve e'imme ve hutebâ ve zü'emâ ve çorbacıyân ve sâ'ir a'yân ü eşrâf' ve fukarâ kullarının mahzar-ı sıhhat-eserbürle..."

¹²³ Bende Hrisantos Piskopos-ı Gerine, Bende Makariyos Piskopos-ı Tuzla, Bende Hrisantos Paikopos-ı Baf, Bende Baisiyos Başpiskopos.

¹²⁴ "Kıbrıs Kadısına hitâben fermân ricâ olunur"

¹²⁵ "Haremeynü'ş-şerifeyn evkâfı mukâta'asından Kıbrıs ceziresinde vâkî Gerine kazasına tâbî Labta nâm karye..."

16	İlâm	19/10/ 1191	Gerine Kazâsı Labta karyesi	Lefkoşa Müvellâsı Ahmed Sâdık	Gerine Kazâsı Labta karyesinden Es- seyyid Abdülaziz bin Muhammed, Çorbacı İsmail, Es- seyyid ali bin Mu- hammed ile Papas Efonderyo, Nikola, Felibo, Acı Andoni ve Maskoyokomi	Gerine Kazâsı Labta kar- yesi ahâli ve fukarâsına ait vakıf çiftliklerin haksız yere alınmaya çalışılması	
17	Arzuhâl	25/12/ 1191	Tuzla Kazâsı Arpere karyesi	Bende Hacı Süleyman Kethüdâ-i Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı 'âli	Arpere karyesindeki çiftliğin ve bağçenin ¹²⁶ mültezimi Abdülbaki Ağa	Mültezim Abdülbaki Ağa'nın çiftliği ve bağçeyi ihmal ederek zarar ver- mesi	Çiftlik ve bağçenin bir başkasına il- tüzâm eylen- mesi için emr-i 'âli
19	Arz	1193	Kıbrıs	Kıbrıs Muhassılı (?)		Kıbrıs'tan talep edilen peksimetin İstanbul'a irsâli, korsanların gemi- lere tasallutu	Korsan saldırılarına karşı yardım gönderilmesi
20	Mahzar	1195	Gerine Kazâsı Labta karyesi	Bende Hrisantos Başpiskopos, Bende Penaridos Piskopos-ı Baf, Bende Meldiyos Piskopos-ı Tuzla		Gerine Kazâsı Labta kar- yesindeki vakıf çiftliklerin arazilerine aynı karyeden "çend nefer ehl-i İslâm"ın istishâb davâsı	"Çend nefer ehl-i İslâm"ın İst. 'daki inhâ ve davaları tezvîr olduğu için kulak ve- rilmemesi
21	Arzuhâl	3/8/ 1196	Kıbrıs cezîresi	Bende Kostanti zimmi	Kıbrıs cezîresinden Efkali Lanikos zimmi	Efkali Lanikos'un, şerikinin "mâl-ı şirketten hakkı olan üç hissede bir hissesi"ni vermemesi	Hakkın aliverilmesi için emr-i şerif
22	Arz	1197	Kıbrıs	El-hâc Abdülbaki Serbevâbîn-i Dergâh-ı 'âli Muhassılı-ı Kıbrıs	Reâyâ vekilleri olan "Dörd nefer Pisko- poslar"	Piskoposların reâyâ fu- karâlarına vergileri husu- sunda zulm ü te'addileri	
23	İlâm	27/3/ 1198	Kıbrıs'ta Dali nâm karye	Lefkoşa Kadısı İsmail		1190'da ölü bulunan Da- lîli Süleyman'ın karndaşının katilinin, çalınan 3000 guruşdan fazla nüküd, emvâl ve eşyasının bulunması davâsı	
24	İlâm ¹²⁷	5/7/ 1198	Kıbrıs			Dalîli Süleyman'ın maktûl kardeşiyle ilgili davâ	
25	Arzuhâl	Evâ'il-i Receb 1198	Lefkoşa	Bende-i reâyâ kulları	Kıbrıs Dîvân Tercümânı Acı Yorga Yorgaki nâm kimesne	Zimmilerden kimisinin haksız yere parasını alan, kimisinin tereke ve emvâlini zabt eden Acı Yorga Yorgaki'nin İstanbul'a çağırılması	Acı Yorga Yorgaki'nin İstanbul'a çağırılması için emr-i âli

¹²⁶ Hacı Süleyman'ın "mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu".

¹²⁷ "Silâhşörân-ı âsafiden me'mûriyetle Kıbrıs cezîresi tarafına gidüb 'avdet iden Emin Ağa kullarının getirdüğü i'lâmın hulâsasıdır".

26	Arzuhâl	7/9/ 1198	Lefke Kazâsı	Bendegân-ı âhâli-i kazâ-i mezbûr (Lefke)	Kadılar ve nâ'ibler	Kadı ve nâ'iblerin Lefke kazâsında usulsüz devre çıkmaları ve âhâliye yaptıkları zulümler	Kadı ve nâ'iblerin zulümlerinin son bulması için emr-i 'âli
27	Kâ'ime	19/9/ 1198	Lefkoşa	Lefkoşa Kadısı Numan Paşazâde Es-seyyid Mehmed Sadullah	"Cezireden firâriden" ve İstanbul'a giden "dörd nefer Piskoposlar"	"Dörd nefer Piskoposlar"ın emvâl-i mürîyi toplarken usulsüzlük yaparak dört yılda (1194-1197) gayrimüslim reâyâdan 112450 ziyâde gurusu toplamaları	
28	Arzuhâl	9/11/ 1198	Lefkoşa	Bende Acı Nikola zimmî	Lefkoşa'dan Tiryaki Kozmi zimmî	Tiryaki Kozminin Acı Nikola'nın 1500 gurusunu kabz u ahz etmesi	İhkâk-ı hak için hükm-i şerif
29	İlâm	13/11/ 1198	Lefkoşa	Lefkoşa Kadısı Numan Paşazâde Es-seyyid Mehmed Sadullah		Lefkoşa Tercümânı Acı Yorgaki veled-i Yanni zimmînin yakalanıp İstanbul'a irsali için mübâşire teslim edildiği	
30	İlâm	15/11/ 1198	Lefkoşa	Lefkoşa Kadısı Numan Paşazâde Es-seyyid Mehmed Sadullah		Görevden alınan Muhassıl El-hâc Abdülbaki Ağa'nın Kaymaklı karyesinde saklı olan gelir-gider defterlerinin İst.'a irsali için teslim edildiği	
31	İlâm	15/11/ 1198	Lefkoşa	Lefkoşa Kadısı Numan Paşazâde Es-seyyid Mehmed Sadullah		Muhassıl El-hâc Abdülbaki Ağa ve Tercümân Acı Yorgaki veled-i Yanni'nin İst.'a irsali için Tuzla'da Mübâşir Mahmud Ağa'ya teslim edildiği	
32	Arzuhâl	15/11/ 1198	Mesariye Kazâsı Uşşak (?) karyesi	Mesariye Kazâsı Uşşak (?) karyesinden Bendegân-ı Acı Yorgi ve sâ'irleri	"Ahyârdan ba'zıları"	"Ahyârdan ba'zıları"nın, karye reâyâlarının hayvan otlatukları meralara kendi hayvanlarını sürmeleri	Başkalarının kendi otlaklarına müdahalelerinin durdurulması için emr-i 'âli
33	Arzuhâl	16/11/ 1198	Mesariye Kazâsı Silu karyesi	Bende Gurnel zimmî	Aynı karyeden Dayid Hirtabu Betrin Niyagi	Dayid zimmînin Gurnel zimmîden 100 gurusluk alacağından ziyâde akçesini alması	Dayid zimmînin ziyade aldığı akçelerin geri aliverilmesi için fermân
34	Arzuhâl	16/11/ 1198	Lefke Kazâsı Karavere karyesi	Bende Hristolu zimmî	Aynı karyeden Avi Viladem Bedrino (?) nâm nasrâniyye	Aynı karyede Avi Viladem nasrâniyyenin haksız yere Hristolu'nun bahçesini zabt etmesi	Bahçenin geri aliverilmesi için hükm-i şerif

35	Mahzar	13/11/ 1198	Lefkoşa	Ulemâ, ayân ve esrâf, askeri sınıf önderleri ve esnâf başları	Ma'zul Muhassıl Abdülbaki Ağa'nın adamları olan Yeşilat Osman ve oğlu Süleyman, Bican oğlu Mihammed, Kethüdâsı İbrahim, Kerhüdâyeri Ahmed, Tuzla Serdârı Kara Muhammed, Sipâhî Ocağı Mâliyye Tezkerecisi İbrahim	Adı geçen ve İstanbul'a gönderilen kişilerin, esnâf re'âyâ ve zikudret kişilerden 8 senede "mebâli'-i vâfire" aldıkları için "şer'an terâfû" olunmak üzere Lefkoşa mahkemesine"ne gönderilmeleri	Adı geçenlerin yargılanmak üzere Lefkoşa'ya gönderilmesi için emri 'âli
36	Arzuhâl	28/11/ 1198	Hrisohu nâhiyesi İsu karyesi	Bende-i âhâli-i re'âyâ kulları		Öşürlerini kanun ve defter mucebince beşde bir üzere edâ ettikleri hâlde kendilerinden ziyâde talep edilmesi	Ziyâde talep edilmemesi için kanun üzere hükm-i şerif
37	Arzuhâl	4/1/ 1199	Gerine Kazâsı	Bende Kriafi	Aynı kazâya tabi Ayamola karyesinden Süleyman Efendi	Süleyman Efendi'nin Kriafi'yi kazâda "bazarçılık" etmekle suçlayarak cebren 120 gurus akçesini alması	120 gurus akçesinin ahverilmesi için emri şerif
38	Arzuhâl	5/1/ 1199	Gerine Kazâsı	Bende Kriafi	Lefkoşa Kazâsı'ndan Hacı Mustafa	Hacı Mustafa'nın "hilâf-ı vâki" mevâd isnâd"ıyla Kriafi'nin 240 gurus akçesini cebren alması	240 gurus akçenin geri ahverilmesi ile "ihkâk-ı hak" olumak için emri 'âli
39	Arzuhâl	7/1/ 1199	Kıbrıs	Bende-i âhâli-i fukarâ	Der-Livâ-i Kıbrıs Evkâf-ı merhûm Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân'ın voyvodası	Kanun ve defter üzere kumaş tangası, pamuk, ipek ve mizânlarını verme lerine rağmen vakıf voyvodasının ziyâde pamuk ve ipek talep etmesi	"Ziyâde mutâlebesinin men' ve def' olumması için emri 'âli
40	Arzuhâl	7/1/ 1199	Lefkoşa	Bende-i re'âyâ-i fukarâ	'Akıl oğlu Cuvan Mehmed ve Buçuk Sâdik	Adı geçen şahısların şikâyetçileri "hilâf-ı vâki" mevâd" isnâdıyla kadı, voyvoda ve sair ehl-i örfe gammazlamaları, haksız yere akçelerinin alınmasına neden olmaları ve tekâlifleri işine karışarak haksızlık yapmaları	Söz konusu "zulmü te'âddilerin" sona erdirilmesi için emri şerif
41	Arzuhâl	7/1/ 1199	Lefkoşa	Bendegân-ı âhâli-i mezbûr (Lefkoşa)	Aynı kazâdan "Müteğallibeden Abdülbaki Ağa"	Eskiden beri Lefkoşa'ya akan ve halkın kullandığı suyu Abdülbaki Ağa'nın kendi bostan, bağçe ve tarlasına akıtmasıyla halkın su sıkıntı çekmesi, hamam ve çeşmelerin atıl ve harâb kalması	Söz konusu suyun eski mecrasına akıtılması ve Abdülbaki Ağa'nın işlediği "ulûm ü te'âddisi"nin men' def'i için emri şerif

42	Arzuhâl	8/1/ 1199	Lefkoşa	Bende-i âhâli-i nâhiye fukarâları	Mirzâzâde Mahmud Efendi	"Yerlûden olub iken her gelen kadırlara nâ'ib olub" Zimmiler arası davâlarda rüşvet almak, taraf tutmak verdiği belgeler için kânûndan ziyâde akçe almak	"Yerlûden olan mezkûr nâ'ibin 'azl ve bir başka yerde istihdam olunmak bâbında" emr-i şerif
43	Arzuhâl	8/1/ 1199	Lefkoşa	Bende-i âhâli fukarâları kulları	Aynı kazâdan Muğanni oğlu Hüseyin, Sarımın oğlu Benli İsmail	Adı geçen şahısların şikâatçileri "hilâf-ı vâkî" mevâd" isnâdıyla kadı, nâ'ib, voyvoda, subaşı, serdâr ve sair ehli örfе gammazlamaları, haksız yere akçelerinin alınmasına sebep olmaları, tekâlifleri işine karışarak haksızlık yapmaları ve "perâkende vü perişân"lıklarına neden olmaları	Söz konusu durumlara son verilmesi için "kânûn üzre emr-i şerif"
44	Arzuhâl	9/1/ 1199	Lefkoşa Kazâsı Omorho nâhiyesi Akça karyesi	Bende Seyyid Mehmed bin Ali, Ahmed ve sâ'irleri	Aynı kazâyâ tabi Menifo karyesinden Hasan bin Musallî, Durmuş, Hasan bin Muhammed, Baba Luberu veled-i Cirkaku, Baba Hristodilu veled-i Yorgi ve Dimitri veled-i Mihail ve sairleri	Su meselesi: Menifo karyesi yakınlarından "yaz-kaş cârî" olan Korkosa Deresinin suyu fetihten beri şikâyetçilerin karyeleri arazisine ve bostanlarına tahsis kılınmışken, adı geçen Menifolular da sudan hak dava etmişler ve pay elde etmiş olmalarına rağmen haklarına kanaat etmeyip daha fazlası için müdahale etmişlerdir	Menifoluların haksız müdahalelerinin durdurulması ve suyun "kadimî vechile cârî" kılınması için fermân-ı 'âliyye
45	Arzuhâl	10/1/ 1199	Lefkoşa	Bende-i âhâli-i re'âyâ fukarâları	Aynı kazâdan Kuyu (?) İbrahim ve kimnesneler	Adı geçen şahıslar "şerir ve gammaz olub", şikâatçileri (fukarâyı) "hilâf-ı vâkî" mevâd" isnâdıyla kadı, nâ'ib, voyvoda ve sair ehli örfе gammazlamaları, haksız yere akçelerinin alınmasına neden olmaları ve tekâlifleri işine karışarak haksızlık yapmaları	Söz konusu durumlara son verilmesi için emr-i şerif
46	Arzuhâl	10/1/ 1199	Lefkoşa Kazâsı Dağ nâhiyesi	Bende-i âhâli-i nâhiye fukarâları	Aynı kazâdan "yerlûden" El-hâc Ömer Efendi	"Yerlûden nâ'ib olmak memnû' iken" her gelen kadırlara nâ'ib olub" Zimmiler arası davâlarda rüşvet almak, taraf tutmak verdiği belgeler için kânûndan ziyâde akçe almak, "perâkende vü perişân"lıklarına neden olmak	"Yerlûden" El-hâc Ömer Efendi'nin söz konusu zulûmlerine son verilmesi için emr-i şerif

47	Arzuhâl	16/1/ 1199	Lefkoşa	Bendegân-ı âhâli-i fukarâ kulları	Aynı kazâdan Muzî Mustafa ve kimes- neler	Adı geçenlerin "kendi hâllerinde olmayub, şerir ve gammaz olub", fu- karâyı daima ehli- örf gammazlayarak haksız yere akçelerinin alınmasına neden olma- ları ve "bi-lâ emr-i şerif tekâlifleri umûruna" karışarak haksızlık yapma- ları	Adı geçenlerin haksızlıklarına son verilmesi için emr-i şerif
48	Arzuhâl	7/1/ 1199	Lefkoşa	Bende-i âhâli-i re'âyâ fukarâları	Aynı kazâdan Kara oğlu Mehmed	Kara oğlu Mehmed "kend hâlinde olmayub, şerir ve gammaz olub", fukarâyı "hilâf-ı vâki' mevâd isnâdıyla" gammazlaması, haksız yere akçelerinin alınmasına neden olması ve "bi-lâ emr-i şerif tekâlifleri umûruna" karışarak haksızlık yapması	Adı geçenin "zulm ü te'addisi"ne son verilmesi için emr-i şer'if
49	Arzuhâl	19/1/ 1199	Lefkoşa	Bendegân-ı âhâli-i re'âyâ fu- karâsı	Aynı kazâdan Sâlih nâm kimesne	Sâlih "kendi hâlinde ol- mayub, şerir ve gammaz olub", fukarâyı "hilâf-ı vâki' mevâd isnâdıyla" kadı, nâ'ib, voyvoda, mu- hassıl, subaşı, serdâr ve sair ehli- örf gammazla- ması, haksız yere akçelerini alınmasına neden olması ve "bi-lâ emr-i şerif tekâlifleri umûruna" karışarak haksızlık yapması	Adı geçenin "zulm ü te'addisi"ne son verilmesi için emr ü fermân
50	Arzuhâl	24/3/ 1199	Lefkoşa	Bendegân-ı re'âyâ-i âhâli fu- karâları	Aynı kazâdan Ka- puser Ahmed ve Göbekli Mehmed nâm kimesneler	Adı geçenlerin "kendi hâllerinde olmayub, şerir ve gammaz olub", fu- karâyı "hilâf-ı vâki' mevâd isnâdıyla" daima kadı, muhasıl, serdâr ve subaşıya gammazlayarak haksız yere akçelerinin alınmasına neden olma- ları ve "bi-lâ emr-i fermân tekâlifleri umûruna" karışarak haksızlık yapma- ları	Adı geçenlerin "zulm ü te'addisi"ne son verilmesi için emr-i şerif
51	Arzuhâl	24/3/ 1199	Lefkoşa	Bendegân-ı âhâli fukarâları	Aynı kazâdan Mühürdâr oğlu Ahmed	Mühürdâr oğlu Ahmed'in "kendü hâlinde olmayub, şerir ve gammaz olub", fukarâyı "hilâf-ı vâki' mevâd isnâdıyla" kadı, nâ'ib, voyvoda, muhasıl, subaşı, serdâr ve sair ehli- örf gammazlaması, haksız yere akçelerinin alınmasına neden olması ve "bi-lâ emr-i şerif tekâlifleri umûruna" karışarak haksızlık yap- ması	Adı geçenin "zulm ü te'addisi"ne son verilmesi için emr-i şer'if

52	Arzuhâl	24/3/ 1199	Lefkoşa Kazâsı Akça karyesi	Bendegân-ı zirâ'atçı re'âyâları	Karyelerinin müşterek sipâhileri İbrahim, Mustafa, Mehmed ve sâ'ir yedi 'aded sipâhileri	"Zirâ'atçı re'âyâ" ürettikleri sirkelerinden "kânûn ve defter mücebince" vergilerini kendilerine vaktünde edâya razı olmalarına rağmen adı geçen sipâhilerin, "vaktülü ve va- kitsüz ziyâde atlu âdem ile " karyelere gidip, konması "müft ü meccânen yem ve yemek ve ediy-e-i sahân ve bal ve yağ ve tavuk ve kuzu ve sâ'ir me'külât ve meşrûbât mutâlebesiyle re'âyâya zulm ü te'âddisi"	Adı geçen sipâhilerin re'âyâya "zulm ü te'âddisi" için emr-i 'âlî-şân
53	Arzuhâl	1/5/ 1199	Kıbrıs	Bendegân-ı âhâli-i re'âyâ-i cezîre-i mezbûre	Voyvoda, mütesellim ve sâ'ir ehl-i 'orf	Adı geçen idarecilerin, reâyâdan "kendi sun'iyile helâk" olanlardan, "memâlik-i mahrûsede bâ- fermân-ı 'âlî memnû" iken "sizin kasabanızda ol-vehile kan olmuş deyü 'öşr-diyet, dem-diyet mutâlebesi"	Söz konusu hilâf-ı kânûn uygulamaları nın "men' vü def'i" için emr-i 'âlî
54	Arzuhâl	4/2/ 1200	Lefkoşa nevâhisi kurâlarından Omorfo kar- yesi	Bende-i Omorfo karyesi re'âyâları	Lefkoşa'dan Sâbık Mültezim Şarabzâde Mehmed Ağa	8 sene Omorfo'nun mültezimiğini yapmış olan Mehmed Ağa'nın, karye reâyâsından, öşür ve sair rûsumâtını edâda kusur etmemelerine rağmen, 8 senede 30-40 kise ziyâde akçelerini alması	30-40 kise akçeyi geri vermek iste- meyen Mehmed Ağa'nın Lefkoşa kadısı huzu- runda "terâfû'ı şer'" ve para- larının geri alverilmesi için emr-i âli- şân
55	Arzuhâl	5/5/ 1202	Kıbrıs	Bende Fâtuma Hanım mütevellie		Fâtuma Hanım'ın "bi'l- meşrût mütevelliesi" olduğu, cecdi Sadırazam- esbâk Çorlulu Ali Paşa merhûmun vakf-ı şerifin mülhâkâtından Cezîre-i Kıbrıs'da vâkî' Poli nâm çiftliği 1202 senesi için Hüseyin isminde birisine iltizâm eylemesi	Poli Çiftliği'ni ilt- tizâm eyleyen Hüseyin'in çiftliği "zabt u rabt husu- suna Kıbrıs Muhassulları ve taraf-ı âherden hilâf-ı kânûn ve mugâyir-i şurût-ı vakf" taarruz edil- memesi için emr-i şerif

57	Arzuhâl	25/2/ 1206	Lefkoşa	Bende Anren	Aynı kazâdan Hacı Cafer (?) bin Hüseyin nâm kimesne	Adı geçen kişinin, Anren'in vasîsi olmakla beraber, Anren'in babasından ve kız kardeşinden kendisine kalan "bağ ve bahçe ve mezrâ"sını aynı kazâdan Mellâ Sâlih, Yorgaki ve Yorgi'ye vermesi	Elindeki "fetvâ-i şerife"ye göre hakkının aliverilmesi için mesele- nin mahkeme- de görüşülme- sini âmir fermân
58	Arzuhâl	20/2/ 1202	Lefkoşa	Bende-i âhâli-i fukarâ kulları	Geraniye (Girne) Kazâsı'ndan Hacı Mehmed ve Hüseyin; Mesariye Kazâsı'ndan Seyyid Mustafa ve Hacı Ahmed; Değirmenlik Kazâsı'ndan Seyyid Ömer ve Mustafa; Lefke Kazâsı'dan Seyyid Hasan, Mellâ Ali, Hüseyin ve Ömer nâm kimes- neler; Yeniçeri A'yânı Bekir Ağa ve adamı Şürboğlu Hacı Mehmed	Adı geçen şahıslar "Dizdâr Halil şekâveti" zamanında halka zulmetmişler ve bu- nun üzerine nezre bağlanmış olmakla birlikte haksızlıklarına devam et- meleri üzerine başka yer- lere sürülmelerini ve geri dönmeleri hususunda 35 bin gurus nezre bağlanmalarını ve Bekir Ağa'yı da onlara kefil kılan ve onları adı geçen kazâlara bir daha ayak basturmaması için 35 bin gurus nezre bağlanmasını âmir fermân yayımlanmışken Bekir Ağa ve adamının, adı geçen kişilerin "intikam kasdıyla" kazâlara girmelerine ve halka daha fazla "zulm ü te'addi" yapmalarına izin vermesi	Zulümlerine son verilmesi için, Bekir Ağa ve adamının mute'ahhid oldukları 35 bin gurusun kendilerinden tamamen tahsili ve "miri" için "Muhassıl-ı vakte" teslimi ve Bekir Ağa ve adamının bundan sonra "kendü hâllerinde 'ırlarıyla mukayye- dolmaları için tenbih ve te'kidi bâbında fermân "
59	Arzuhâl	18/2/ 1206	Lefkoşa	Bende Seyyid Hasan	Aynı kazâdan Fâtuma nâm hâturn	Fâtuma hanımın cebren Seyyid Hasan'ın beş çift kara sığırtını, 102 kil buğday ve 200 kil arpasını "ahz ve istihlâk" etmesi	Mesele- nin mahkeme- de görülmesi için fermân

